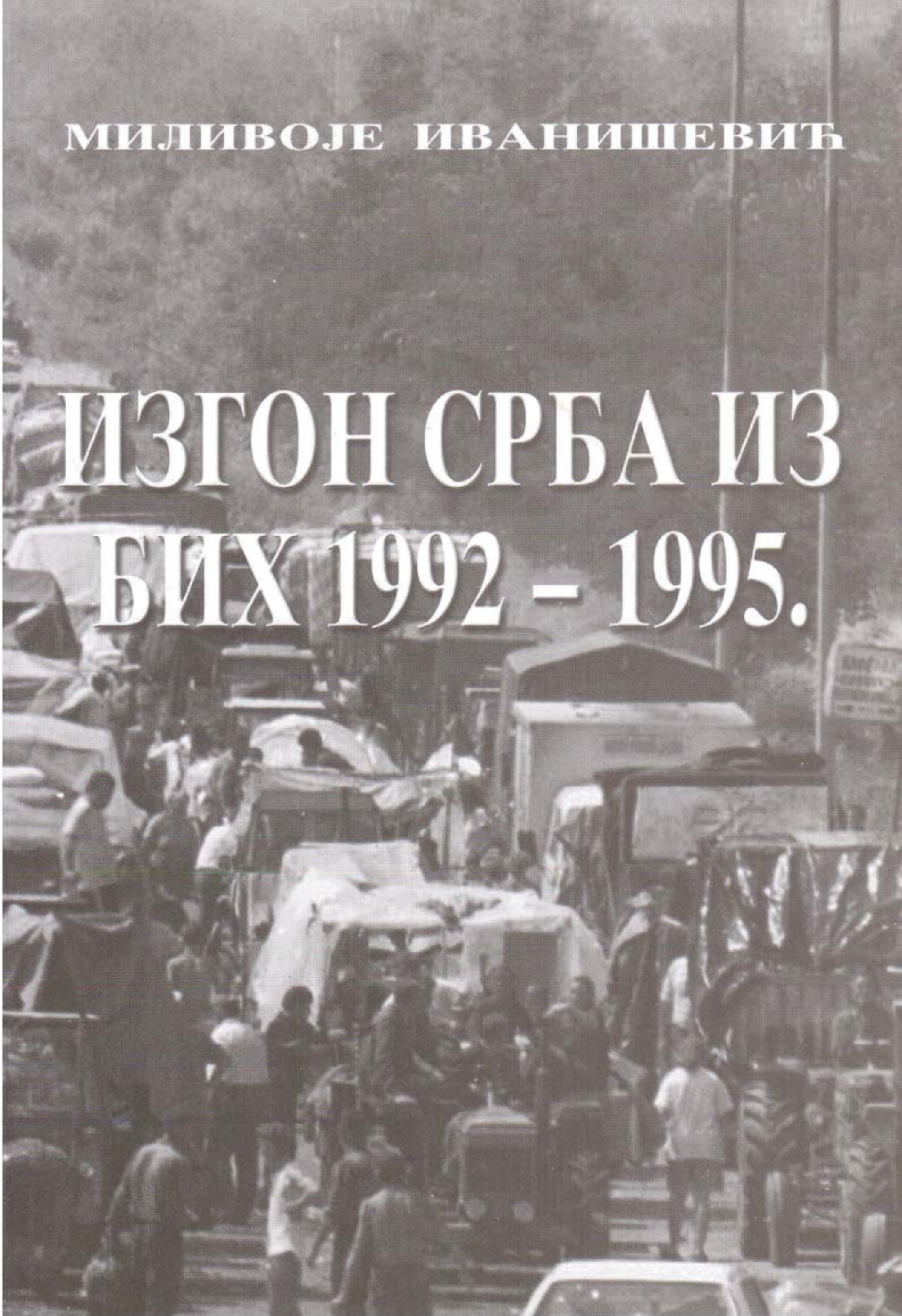

МИЛИВОЈЕ ИВАНИШЕВИЋ

ИЗГОН СРБА ИЗ БИХ 1992 – 1995.

Едиција
РАТОВИ
Књига друга

Миливоје Иванишевић

ИЗГОН СРБА ИЗ БиХ 1992-1995.

Београд, 2000.

Предговор

У своме истраживачком напору историјска наука није још нашла одговор на питање: Гдје се на земаљској кугли налази епицентар из кога се исијава геноцид и ко и зашто иза њега стоји? Зна се једино то да је српски народ суочен са том немилом људском појавом, посебно у 19. и 20. вијеку. Јер, само у том времену над њим су извршена три геноцида.

Сукоби геноцидног карактера посебно су везани за Босну и Херцеговину. У Босни и Херцеговини су се нашли да живе и трају једни поред других Срби, Хрвати и муслимани. Мада су они у дуговременом практичном животу (обрада земље, саобраћај, воде, трговина, испаше, шуме и др) били упућени једни на друге, ипак су ван њихове моћи постојале силе које су их стално подвајале, оптерећивале предрасудама прошлости и међусобно завађале. Та подвојеност, неповјерење и отсуство свијести о заједничким интересима вуку своје коријене још из средњевјековне Босне у којој су освајачке супротности, феудални сепаратизам, били толико јаки да иза пропасти босанске државе 1463. године, нису у народу оставили неке трајније духовне и државничке традиције која би га потоње повезивала и покретала на заједничке акције. Умјесто тога, над народима у Босни и Херцеговини водећу улогу преузеле су три вјере: ислам, католичанство и православље и њихове организације, које су својом доктринарном акцијом, постојањем и дјеловањем, доприносиле да се не само духовни, него и поли-

тички, па и свакодневни конкретни живот њихових вјерника кретао различитим правцима. На снагу ових вјера и њихових заједница рачунали су и сви освајачи и управљачи Босном и Херцеговином, који су срачунато радили на томе да се неке од њих фаворизују, а друге спутавају. За вријеме турске владавине (1463-1878) изразито је пропагиран ислам - када је дошло до великог превођења босанског српског становништва на ислам, а у току аустро-угарске окупације и касније све до 1918. године католичанство. Православље није имало ни снаге, ни времена да се трајније исказе, јер га је прво осујетио Хитлер и усташе са окупацијом Југославије 1941. и формирањем антисрпске Независне Државе Хрватске, а затим и комунизам, који је учинио све да одвоји Србе од православне вјере. Због велике географске удаљености и сепаратних интереса центара духовности којима су припадали поједини народи у Босни и Херцеговини (Рим, Цариград) међу њима се није могла зачети, а камоли трајније завријежити, ни најелементарнија солидарност потребна човјеку, па и народу, када се нађе у невољи. Са тим тешким наслијеђем прошлости у свим битним питањима живота ушла је Босна и Херцеговина у Први свјетски рат 1914, Други свјетски рат 1941. и грађански рат 1991-1995. године.

Тешко је рећи када се српска и хрватска, па и муслиманска, писана ријеч, а иза тога и политички покрети и њихови људи, почели гложити око тога - чија је Босна и Херцеговина? У основи свих неспоразума Срба и Хрвата, лежи схватање хрватских идеолога, које се постепено преносило и на шире

слојеве народа, да су им Срби „реметилачки фактор“, јер им сметају да остваре своје „хрватско државно и историјско право“. На темељу тога права хрватски политичари су непрестано, почевши од др Анте Старчевића, Еугена Кватерника, Миховила Павлиновића, Јосипа Франка, Франа Супила, Стјепана Радића, Влатка Мачека, Анте Павелића, па све до Јосипа Броза Тита и Фрање Туђмана истрајавали на идеји да створе велику, етнички чисту и католички пренаглашену хрватску државу. Тако се напр. у првој тачки програма Странке права каже: „Хрватско државно и природно право имаде се оживотворити: успоставом цјелокупности краљевине Хрватске с једињењем Хрватске, Славоније, Далмације, Ријеке, Међумурја, Босне и Херцеговине, Истре, Крањске, Корушке и Штајерске у оквиру Хабзбуршке монархије“.

Како је претходна историја учинила своје да су Срби у Босни и Херцеговини живјели увелико измијешани са Хрватима и муслиманима и нису били спремни да се одрекну своје вјерске и националне посебности, то су се они налазили стално на удару носилаца стварања велике хрватске државе, а затим муслиманске Босне чије се стварање испробавало под различитим варијантама аутономије, односно муслиманске творевине источног типа.

Идеја о геноциду над Србима скована је још док је Босна била у оквирима Аустро-Угарске, када су удружени франковци и клерикалци почели са отвореним демонстрацијама против Срба 1895, 1899, 1900, 1908, а нарочито након атентата у Сарајеву 1914. године. Преко различитих облика сата-

низације Срба убрзано је стварање посебне војске тзв. „шуцкора“, „легија“, „заштитних чета“, преко којих је бечки двор продубљавао јаз међунационалних супротности у Босни и Херцеговини, јер је све ове чете окренуо против српског народа, кога је колективно оптужио за сарајевски атентат. Покољ кога су муслиманске добровољачке јединице учиниле у октобру 1914. године над 86 српских талаца у селу Челебићу на Дрини, након повлачења српске војске из Босне у Србију и Црну Гору само је један у низу масовних покоља извршених током рата дуж границе према Србији и Црној Гори.

Са тешким наслеђем прошлости продубљеног још догађајима и процесима из Првог свјетског рата, ушла је Босна и Херцеговина и у прву заједничку државу јужних Словена – државу Срба, Хрвата и Словенаца 1918. године.

За Србе у Босни и Херцеговини, који су до тада највише страдали, уједињење је представљало оваплоћење најкурпнијих националних и политичких напора и њих и минулих генерација. Пришли су му искрено и с одушевљењем. Хрвати су нову државу прихватили са резервом. Знајући да је Србима стало до Југославије, да би у њој били на окупу, Хрвати су настојали да то злоупотребљавају. До бескраја су искоришћавали своје богато нагодбењачко искуство из претходног периода, тражећи себично, час једне, час друге уступке – све с циљем да за себе стекну што веће погодности у изградњи самосталне државе. Тако се ушло у вријеме у коме је Краљевина Југославија постала нека врста сервиса незајажљивих апетита Хрвата. Муслимани

су такође дочекали стварање заједничке државе с великом резервом, јер се муслимански беговат супротстављао јако аграрној реформи, а добар број муслиманског затуцаног свијета, плашио се освете за почињене злочине над комшијама Србима. Муслимани пројугословенски оријентисани нису могли да дају тон јачем патриотском осјећању према заједничкој држави. Мада је др Мехмед Спахо назвао своју странку Југословенска муслиманска организација, у практичном дјеловању она је мало доприносила јачању југословенског јединства.

Улазећи у заједничку државу, краљ Александар и Никола Пашић, пропустили су прилику да претходно дефинишу шта је ближи српски интерес у тој држави и у којим је то границама. Умјесто историјске реалности, код њих је преовладао идеализам о заједништву. Бројне распре и сукоби између Хрвата и Срба, које су зачињаване муслиманском компонентом, ескалирали су пред Други свјетски рат до неслућених размјера и сручиле су се свом својом снагом и бруталношћу над српски народ у Босни и Херцеговини. Формирањем Бановине Хрватске, преношењем на њу одређених државних компетенција није могло да задовољи све пробуђеније апетите хрватских националиста. Највеће несугласице, као и увијек, избиле су око територија, односно око тога – шта све треба да обухвати Бановина Хрватска? Мачек није ни скривао да је бацио око и на Боку Которску, Срем, дио Бачке и дијелове Босне и Херцеговине. Уредбом о Бановини Хрватској ушле су у њен састав двије раније бановине – Савска и Приморска, град Дубровник, Шид, Илок и тринаест срезова из

Босне и Херцеговине. Још раније смо казали да одређене хрватске партије и њихови људи нису са тим били задовољни, већ су тражили хрватску границу на ријеци Дрини, односно да сва Босна и Херцеговина уђе у независну хрватску државу. Да би проблем Босне био још сложенији, јавио се и трећи чинилац – Југословенска муслиманска организација на челу са Мехмедом Спахом, односно Цафером Куленовићем, која је тражила да Босна и Херцеговина буде аутономна област под муслиманском доминацијом. У спор око Босне и Херцеговине умијешала се и Комунистичка партија Југославије, која је под руководством Ј.Б.Тита, а преко босанско-херцеговачке студентске омладине, тражила да Босна буде аутономна, али „на широким засадама националне равноправности и демократије”. Комунистичка партија је приступала третману Босне и Херцеговине и њених народа са свога идеолошког становишта. Како је то она урадила касније, када је била у прилици да то уради, види се из чињенице што је од Босне и Херцеговине било начињено нешто што није била ни држава, ни вјера, ни нација. Синтагма да „Босна није ни српска, ни хрватска, ни муслиманска”, већ је „Босна и српска, и хрватска, и муслиманска”, била је само обична игра ријечи.

Укратко, од стварања прве заједничке државе 1918. године Срба, Хрвата и Словенаца, односно Краљевине Југоаславије, па све до 1941. године, а у току другог свјетског рата још више, Босна и Херцеговина је била и остала камен спотицања између српске, хрватске и муслиманске стране. Тај камен постао је особито ужарен кад је у априлском

рату 1941. године извршена агресија на Југославију и када је она разбијена не само војнички, него и као држава. Југославију су разбиле њемачке (24), италијанске (22) и мађарске (5) дивизије, подпомогнуте припадницима њемачке и мађарске националне мањине и хрватским усташама. Напад на Југославију Хитлер је прожео великом дозом србофобије, киван што му је војни пуч у Београду пореметио план „Барбароса”, односно напад на СССР.

У сплету замршених њемачких и италијанских односа и њихових скривених и нескривених планова, настала је у априлском рату 1941. године и Независна Држава Хрватска, у чији је територијални склоп била укључена и Босна и Херцеговина. Вијест о формирању НДХ и уласку Босне и Херцеговине у њен састав српски народ је примио са подозрењем и страхом. У његовој свијести није су још била изблиједјела сјећања на Први свјетски рат и понашање „шуцкора” у њему. Усташки извјештаји из првих мјесеци 1941. године редовно региструју чињеницу да се Срби, нарочито по градовима, „држе по страни и чекају своју коначну судбину”, односно да се сви налазе у стању неког ишчекивања и увјерења да је „садашње стање државног уређења пролазно, надајући се да ће побиједити на крају Енглеска”.

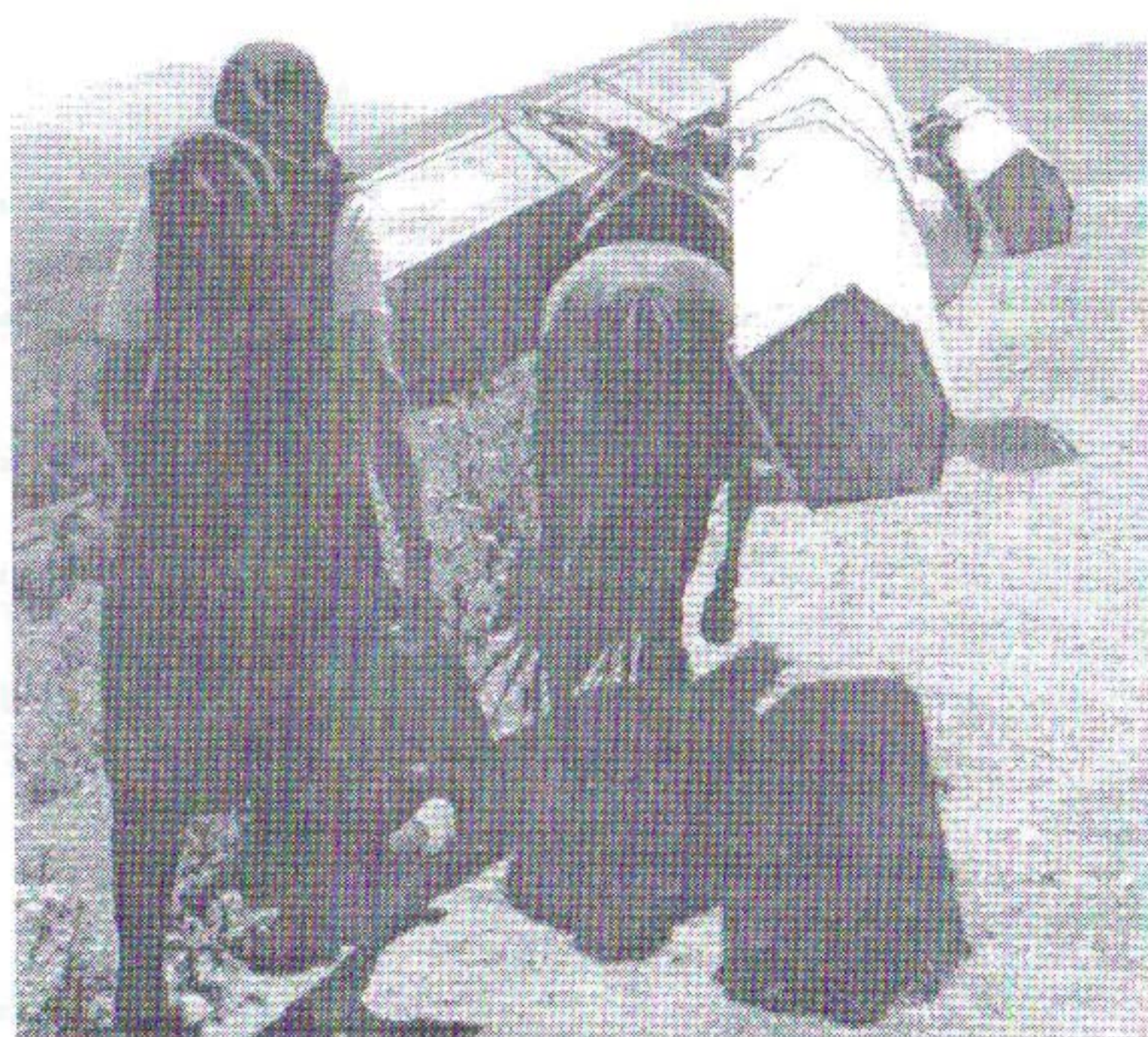
Како су Срби прошли у Другом свјетском рату види се по томе што су према истраживањима др Ђорђа Пејановића, изгубили око 5.800.000 људи.

Разбијање друге Југославије и наметнути рат српском народу, у цјелини, посебно у Босни и Херцеговини 1991-1995. године, поново је Србе ставио у положај да се супротстављају свом биолошком

уништењу. О томе како се припремао и спроводио трећи по реду геноцид над Србима у Босни и Херцеговини и како је текло истјеривање Срба из ове земље говори књига Миливоја Иванишевића - *Изгон Срба из Босне и Херцеговине 1992-1995. године* чије странице слиједе.

Здравко Антонић

Београд, јуна 2000.

Пријатељу,
Момчилу Крајчику

Увод

Поново је српски народ Босне и Херцеговине био изложен страдању и протеривању. Десетине хиљада изгубљених људских живота, још знатно већи број страдалника који су, после свега што су преживели, ипак остали у животу (инвалида, мученика злостављаних по безбројним хрватским и муслиманским затворима и логорима, психички и физички унесрећених људи, стотине хиљада протераних са својих огњишта, разорена насеља и уништена лична имовина), трагичан су биланс онога што је српски народ доживео последњих година. Стотине хиљада унесрећених припадника српске нације, данашњих избеглица на простору Југославије и широм света, последица су етничког чишћења веома темељно извршеног претходних ратних година у многим бившим југословенским републикама, а поготово у Босни и Херцеговини. Толики егзодус са властите земље није забележен у временима претходних ратова и веома бројних окупација које су Срби бивше југословенске републике Босне и Херцеговине трпели и истрпели.

У овом тек минулом последњем (?) рату муслимани и Хрвати су жртвовали заједничку државу Југославију, мир у тој држави, и изнад свега потценили и жртвовали своје суграђане српске националности ради стварања својих независних, етнички чистих и самосталних држава Босне и Херцеговине и Хрватске. То је један од разлога што је у току овог последњег рата стотине хиљада српског становништва било принуђено да напусти своја огњи-

шта и услове за опстанак потражи на другим просторима. До те несреће, као ни до грађанског рата, сигурно не би дошло да није било и снажног спољног фактора: надасве осионог, па и силецијски препотентног, понашања неких западно-европских држава, посебно Немачке, Америке, али и Ватикана. Они су, да би остварили своје циљеве, и дефинитивно разбили тренутно непожељну Социјалистичку Федеративну Републику Југославију, подржали сепаратизам Босне и Херцеговине и што су брже могли признали је за самосталну државу. Тиме су занемарили интересе најбројнијег народа у претходној држави, инспирисали и, потом, инсценирали све оно што се ускоро догодило. Од тада и од тога је све у овом рату почело.

Разне окупационе силе у току двадесетог века: почевши од власти Отоманске империје, потом Аустро-Угарске царевине, Хитлерове Немачке, Мусолинијеве Италије, док су управљале Босном и Херцеговином, Хрватском, Косовом и Метохијом, Далмацијом, па и Македонијом, чистиле су, првенствено ради властите сигурности, српску територију од српског становништва. То се појачавало у току ратних времена, што им и није било превише тешко, јер су се за ту исту српску земљу отимали и остали, понајвише српске комшије Хрвати, Муслимани, Шиптари, Мађари, Бугари, Македонци... Они су, да би остварили те своје интересе и дошли до српског поседа, увек здушно знали да стану на страну окупатора и помогну му у прогону Срба. Зато су и раније, као и данас, употребљавана најразноврснија, чак и она најгора, геноцидна средства. У односу на остале муке и несреће ипак је прот-

еривање и одузимање имовине за Србе представљало најблажи облик страдања. У сваком рату је свакако много важније сачувати живе главе, поготово деце и родитеља.

Пракса етничког чишћења одавно је, значи, позната. Жртве изгона са властите земље редовно су били Срби, и то још од најстаријих времена. О томе постоје бројна сведочанства. Уствари још није било рата на овим просторима, поготово у Босни и Херцеговини, а да су Срби остављени на миру, на својој земљи и код својих кућа. Не могу се занемарити злостављања и прогони (који су се најчешће, такође, завршавали изгоном) које су Срби претрпели и у два претходна светска рата. У оба та рата Срби су били активни учесници заједно са својим суседима Хрватима и муслиманима. Истина, Срби су били на супротној страни. Они су се у оба та рата придружили Француској, Енглеској, Русији, Америци... Та поларизација – Срби на једној, а комшије муслимани и Хрвати на другој страни (Немачкој и њенима сvezницима) – увек је у ратним годинама за Србе имала тешке последице.

Могоао је и тада да постоји појам етничког чишћења, и постојао је, али није био често у употреби, нити је коришћен при свим тим изгонима Срба са властите земље и са властитих територија.

Међутим, од самог почетка овог грађанског, а у нашим условима, као и раније, међунационалног и међуверског рата, готово прва и основна оптужба уперена против Срба је оптужба за геноцид или за етничко чишћење неспског становништва са територија на којима су Срби одувек, па и почетком овог рата, живели. Тиме се посебно манипу-

лише у медијима прогонитеља српског народа и њиховим владиним и невладиним, па чак и „хуманитарним” институцијама. Безмало све оптужнице хашког трибунала против лица српске националности садрже и кривицу за етничко чишћење. Према веома документованим проценама до сада је, што јавно што тајно, оптужено неколико стотина Срба. У међувремену је над њих петорицом, без суда и без пресуде, извршена и егzekуција. (Поменимо те покојнике и српске патриоте: Симо Дрљача је убијен од британских војника на језеру крај Приједора док је са сином и шураком ловио рибу, др Милан Ковачевић, такође из Приједора, киднапован је на радном месту у болници и умро у затвору услед изостанка благовремене лекарске помоћи, Славко Докмановић из Вуковара наводно је извршио самоубиство у затвору. Ни један од њих пре хапшења, или пре убиства, није знао да је окривљен од стране Хашког трибунала. Драган Гаговић из Србиња убијен је од стране француских војника у аутомобилу у коме се поред њега налазило петоро деце. Можда не треба занемарити ни чињеницу да је у свим овим случајевима реч о лицима која су поседовала високе стручне квалификације.) Посебно поглавље гангстерских, мафијашких, препада представља киднаповање српских високих официра и генерала ради командне одговорности за дела која су се, независно од њиховог знања, догодила, или само можда догодила, на територији под њиховом командом. Тако су жртве и заточеници Хашког Трибунала постали генерали Ђорђе Ђукић, Радислав Крстић, Момир Талић, Станислав Гајић и пуковник Алекса Крсмановић,

који је после злостављања у Хагу и муслиманским затворима ипак пуштен на слободу. Тако се данас у (превасходно тајним) оптужницама налазе имена свих оних српских бораца, политичара, патриота и руководиоца који су 1992. године приликом насртаја муслиманских и хрватских оружаних хорди спречили планирани геноцид над српским народом и коначно истеривање тог народа из Босне и Херцеговине. За злочине који су се догодили над српским народом на територијама којима су управљали и командовали муслимани и Хрвати, почевши од Алије Изетбеговића и његовог главног штаба на челу са Сефером Халиловићем и Расимом Делићем до команданата корпуса, дивизија и бригада нема ни командне, нити неке друге, посредне или непосредне, одговорности. Врхунац антисрпског усмерења Хашког Трибунала испољен је недавним хапшењем једног од националних трибуна Момчила Крајишника. И сам чин киднаповања, а скоро у истој мери и гангстерски препад на који је то изведено, изазвао је огромно огорчење српског народа у Републици Српској и Југославији. Ако је председник Скупштине РС за нешто крив, за то су криви, бар у истој мери, ако не и више, и посланици. Они су ти који су доносили одлуке и законе који нису одговарали ствараоцима новог светског поретка. Ако су криви посланици, криви су и они који су их изабрали. То је логика којом се служе да би сатанизацију српског народа извели до краја.

* * *

Муслимани су, као што је познато, ослобођени одговорности и за етничко чишћење и за геноцид.

њихова кривица, уколико уопште постоји, је сведена на суровост у поступку са затвореницима и на минорне појединце извршиоце тих радњи. Ни командна одговорност не постоји. Како то конкретно изгледа може да посведочи пример логора за Србе Челебићи на подручју општине Коњиц. Да многа монструозна дела над неколико стотина српских затвореника у логору Челебићи, значи линчовања, силовања, егзекуције и масакрирања нису толико тешки злочини (као, евентуално, етничко чишћење, за шта се оптужују Срби) видело се кад су својевремено подигнуте оптужнице и не тако давно, изгледа тешком муком, саопштене

пресуде четворици злочинаца (Хазиму Делићу, Есаду Ланци, Здравку Муцићу и Зејнилу Делалићу). По критеријумима Хашког трибунала њих четворица су једини злочинци из Муслиманско-хрватске федерације који су од оснивања ове „правосудне” установе, значи за више од седам година њеног постојања, ипак оптужени и осуђени за злочине над српским становништвом. Муслимански и хрватски прогони и чишћење долине Неретве од српског становништва чак нису ни споменути у тужбама против наведених лица (камо ли квалификовани као етничко чишћење или геноцид). Хиљаде убијених Срба и стотине спаљених и разорених српских насеља у том делу данас опустошене Херцеговине не тичу се тужилаца хашког суда. То за њих није ни геноцид ни етничко чишћење, а тиме значи ни злочин над српским народом. Напротив, они су једног од муслиманских предводника, познатог зликовца Зејнила Делалића, координатора тих акција на самом почетку ратних сукоба у пролеће и лето 1992. године на подручју Јабланице, Коњица и других суседних општина у долини Неретве, ослободили кривице и пустили на слободу. Остали су осуђени само за злостављање затвореника. Кривица за злочине етничког чишћења (као и злочин над злочинима – геноцид) резервисана је једино против оних Срба који су спречили остваривање муслиманско-хрватских геноцидних планова (као и планова њихових америчких, немачких и других западно-европских ментора) и тамо где су могли организовали колико-толико успешну одбрану српског народа. То је, на разне начине, у више наврата, од стране разних

представника Хашког Трибунала јавности стављено до знања. Они су глуви и слепи за све оно што је у овом рату учињено против српског народа. Њима једино смета што се српски народ супротиставио и одбранио. Зато је крив. Зато се и подижу оптужнице против српских предводника и патриота. Зато се не само у Републици Српској или Југославији, већ и у свету тај суд квалификује као политички инструмент морално и политички већ увелико – поготово после напада НАТО сила на Југославију – поражених држава.

Инструменте и институције правде тек треба формирати, а у томе ће учествовати и српски народ.

Кад непосредно потчињени није крив, као што смо то имали у случају Зејнила Делалића, кривице је ослобођен и његов наредбодавац, председник Председништва Босне и Херцеговине Алија Изетбеговић, као и сва остала војна и цивилна лица која су му служила и учествовала у масовном геноциду и изгону српског становништва из ове републике и уништавању његових материјалних и духовних добара.

Трагично страдање српског народа и прогон његових патриота и предводника пратила је и трагедија православних богомоља, српских материјалних доказа трајног и неспорног присуства на истим просторима, српских споменика културе и историје, српских колективних и појединачних гробова из времена мира или претходних најезда углавном истог непријатеља. У вандалском походу разузданих муслиманских и хрватских бојовника и екстремиста поломљене су бисте и порушени спо-

меници великана југословенске и европске науке, културе и уметности српског порекла, па и многи споменици подигнути борцима против фашизма у Другом светском рату. На територијама које су од почетка оружаног напада на српски народ у поседу муслиманских или хрватских власти разорени су безмало сви српски верски и културни објекти. Страдали су манастири, саборне цркве и епископски дворци, спомен капеле мученицима из претходних ратова, пароксијске цркве и домови, споменици културе и меморијални комплекси, па чак ни српским покојницима нису дали мира, разорена су многа гробља и разбацане кости покојника.

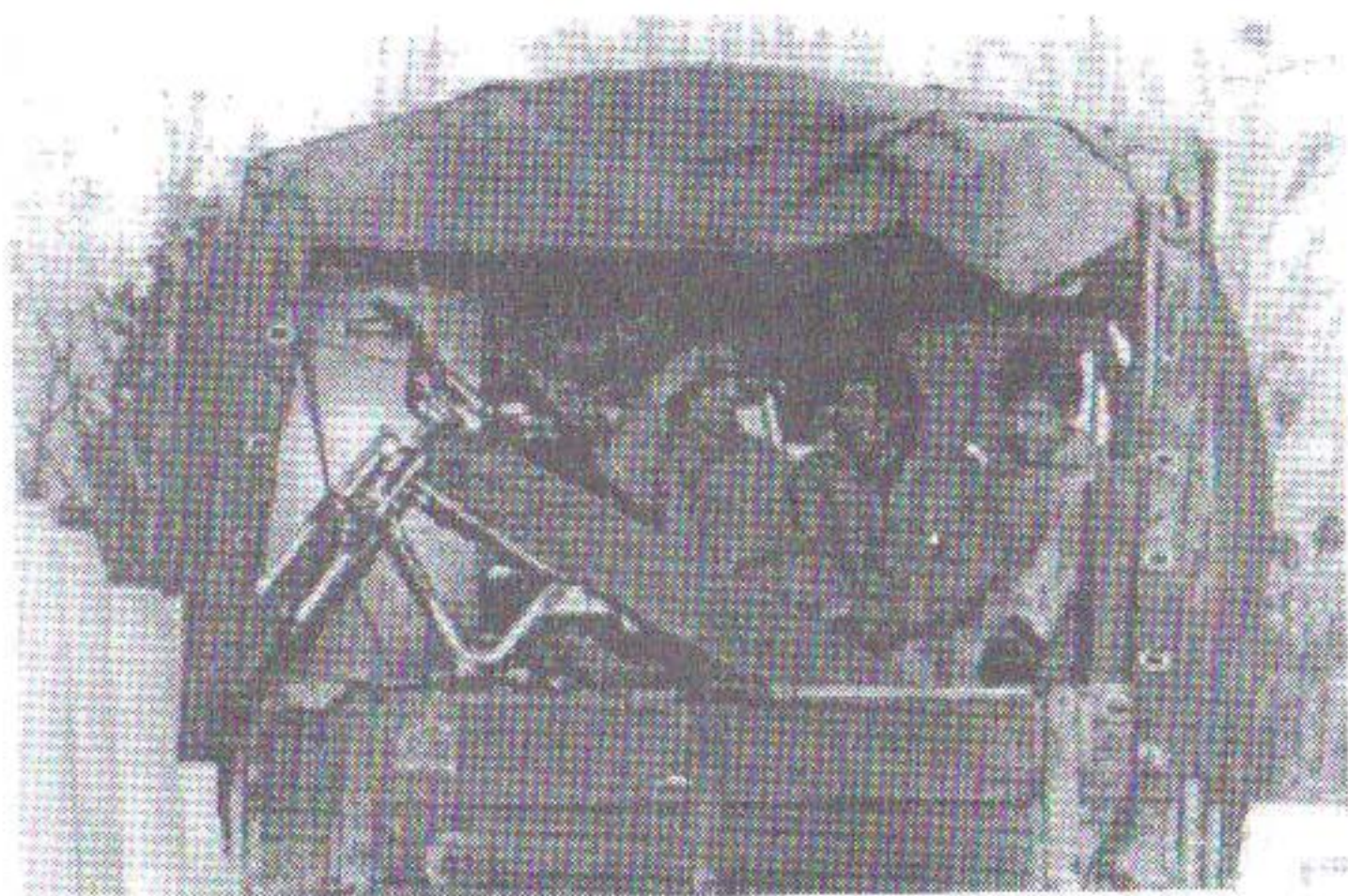

Отпор

Распадом Југославије српски народ који се налазио у бившим републикама, а сада у новоствореним државама Босни и Херцеговини и Хрватској, остао је на милост и немилост властима које су у тим државама предводили Алија Изетбеговић и Фрањо Туђман. Национална и верска искључивост која је доминирала у политичим опредељењима тих лидера ништа добро Србима није обећавала. Напротив. Васкрсла државна обележја и симболи, потом и страначке оружане паравојне формације, поготово Усташе, Зелени кадар, Ханцар и Вражја дивизија, и сл. не само да су деградирани политичка, верска и културна значења и права Срба, већ су претила и поновној физичкој ликвидацији и етничком чишћењу тих држава од српског народа. Страхоте које је претрпео у Другом светском рату опет су се надвиле над српским становништвом. Југославија је по други пут издала српски народ. Ни једна од старих или новоформираних политичких странака и партија у новонасталим државама није се ставила у заштиту српског народа и његових егзистенцијалних потреба. Даљи опстанак Срба у Босни и Херцеговини зависио је сада једино од властите, породичне и локалне сналажљивости и довијања. На политичке, верске, културне или оружане притиске супротстављало се истим, политичким, верским, културним или оружаным средствима.

Једина светла тачка за Србе у том хаосу и конфузији у којој су се нашли била је Српска демо-

кратска странка коју су предводили академик Јован Рашковић у Хрватској и др Радован Карацић у Босни и Херцеговини. Уствари, или боље речено, радило се више о покрету све разгранатијег српског локалног отпора хрватској усташкој идеологији и исламском фундаментализму него о некој политички и, поготово, идеолошки кохерентној партији. Па ипак, тај покрет и његове вође постали су једина узданица Србима да се може савладати надошло зло и некако преживети и опстати.

И што је српски отпор постајао жилавији и ефикаснији и притисак на Србе постајао је све жешћи. Тако је из дана у дан, из месеца у месец, ескалирао притисак, али је ескалирао и отпор чак до те мере да су, уз свесрдну подршку својих ментора, иницијатори и носиоци геноцида и прогона српског народа, после многих пораза, почели да оптужују Србе за оно што су сами започели и покушали да остваре. Без обзира на све медијске

подвале и манипулације порази на терену су тешко падали и НАТО патронима и њиховим штићеницима. Већ политички обесправљеном српском народу није преостајало ништа друго него да се бори за свој физички опстанак. Представници Организације уједињених нација и тзв. међународне заједнице, разних хуманитарних, или наводно хуманитарних организација, дипломате, новинари, бројни странци који су се слегли на ове просторе били су такође сведоци злочина над српским народом. Већина њих је знала за логоре, егzekуције, протеривања и злостављања Срба у Сарајеву, Коњицу, Мостару, Зеници, Тузли... Вероватно су бар неки од тих људи о томе обавестили своје владе и институције које су заступали, али се у свету ништа није предузимало за заштиту Срба. Средства информисања су била блокирана за све вести које су говориле о голготи у којој се нашао српски народ. Такав однос је кулминирао крајем лета 1995. године када су се исламским фундаменталистима, њиховом цихаду, и хрватским националистичким хордама придружиле и снаге НАТО пакта. Последице те заједничке оружане кампање биле су нове масовне српске жртве и стотине хиљада Срба прогнаних из својих домова.

За све то време свака оружана српска активност, чак и одбрана властите куће или села, квалификована је као агресија, а насртаји муслиманских или хрватских оружаних формација као одбрана, на коју имају легитимно право. Зато и страдање Срба није био злочин, а злочин је страдање муслимана или Хрвата. Тог правила се држи и Хашки Трибунал.

После низа претрпљених политичких, дипломатских и, поготово, војних неуспеха медији, економске блокаде и санкције нису могли да буду довољна компензација у кампањи против српског народа. Да би та кампања коначно ипак била успешна покренуто је ново, закулисно, можда и последње средство. Створена је већ наведена „правосудна“ установа. Убрзо су покуљале, прво јавне, а потом, још бројније, тајне оптужнице против виђенијих предводника овог народа. Малтретирање српског народа се наставило. Ауторитет тог Трибунала у Републици Српској нису међународно право, Повеља ОУН или неутралност Трибунала, већ десетине хиљада добро наоружаних и опремљених НАТО војника, у ствари окупационих трупа, маскираних у одећа „мировних“ снага ОУН. Њихова „мировна“ улога се своди на застрашивање српског народа, убиства и киднаповања угледних вођа и патриота. У Југославији, као и у оста-

лим правним и слободним државама овог света, Трибунал не значи ништа.

Ипак, велика је цена коју је српски народ платио и још увек плаћа због своје непокорности пред новима силама наследницама ранијих империјалних освајача и поробљивача. Предмет ове анализе је изгон, односно етничко чишћење, српског народа из Босне и Херцеговине, али кад је реч о српском народу не могу се изоставити ни етничка чишћења извршена у Републици Хрватској (Западна Славонија, Книнска крајина, Лика, Банија, Кордун, Барања, Источна Славонија и Западни Срем). Одскора, после агресије НАТО злочинаца на Југославију, у скоро истом положају нашао се и Космет. Свему томе свој велики допринос дали су пре свега САД, потом Савет безбедности ОУН, посебно његових пет сталних чланова, државе исламског фундаментализма и већи број западно-европских држава.

ИЗГОН

Муслиманско-хрватска федерација, као један од два ентитета постдејтонске новостворене европске државе Републике Босне и Херцеговине, одавно је етнички очишћена од српског становништва. То потврђују малте не сви расположиви демографски показатељи готово без обзира ко их крије или ко их саопштава. Разлике, кад је реч о овој проблематици, између српских и муслиманских или хрватских бројки и процената толико су мале да их у већини случајева можемо занемарити.

Судећи по многим непосредним сведочењима преживелих жртава – данашњих избеглица у Републици Српској, Савезној Републици Југославији и Срба избеглих у иностранство – као и доступним демографским показатељима и анализама, радикално протеривање, изгон, или етничко чишћење, српског народа извршено је у свим деловима Републике Босне и Херцеговине који су за време оружаних сукоба били у војној или цивилној надлежности или су после дејтонског диктата, дипломатском силом, потпали под управу Муслиманско-хрватске федерације и њене власти. Готово идентичан сценарио примењен је у Тузланском региону, Средњој Босни, подручју Босанске крајине, Лашванско-бугојнском региону, долини Неретве, Западној Херцеговини, потом у већим градовима (Тузли, Зеници, Травнику, Бихаћу, Мостару, Горажду, Сарајеву).

Колико је лица српске националности у току тек минулог рата протерано са подручја данашње

Муслиманско-хрватске федерације најбоље могу да посведоче показатељи које ћемо саопштити у наставку ове анализе. При томе можда треба нагласити да је истеривање остварено за веома кратко време, највећим делом током пролећа и лета 1992. године. Истина, егзодус из неких подручја и, посебно, из града Сарајева трајао је све време оружаних сукоба, а окончан је дефинитивним исељавањем Срба из овог града, 20. марта 1996. године. Разлог за то је трагичан и познат. После међународне мировне конференције одржане новембра месеца у Дејтону, и потписане нареднога месеца у Паризу, град Сарајево је у целини предат у надлежност Муслиманско-хрватске федерације. Тај документ је био погубан не само за српско становништво Сарајева већ и за српски народ у традиционално етнички чистим или релативно чистим општинама и насељима Босанске крајине: Босанском Петровцу, Дрвару, Босанском Грахову, Гламочу, Кључу, и другим општинама.

Тузлански регион

Регион у којем, природно, доминира град Тузла, по перфидности којом је извршен изгон српског становништва, представља случај за себе. Градоначелник главног града овог региона је извесни Селим Бешлагих, иначе човек из старе и познате муслиманске тузланске по-

родице. На вишестраначким изборима изабран је на листи Социјалдемократске партије Босне и Херцеговине и један је од њених предводника. Он је у току рата упорно наглашавао и истицао да је Тузла мултиетничка и грађанска средина, а таква је и власт под његовим руководством. У ствари, по њему, Тузла је све време рата остала „Оаза мира”.

Исто је истицао и УНПРОФОР у својим билтенима, као и многе владине и невладине институције у свету. (Као заслужан босански демократа добио је од познатих антисрпских светских фондација и форума, а посебно од европских социјалдемократата, значајна међународна признања. Једно од нама познатих признања, је и награда међународног бироа за мир *Sean MacBride* додељена за мултиетничко решење босанске кризе.) У међувремену из тзв. мултиетничке Тузле, чији је градоначелник толико хваљен и награђиван, протерано је најразноврснијим комбинованим средствима готово целокупно српско становништво. Ти људи су изашли из овог града, по тумачењу локалне власти, а то је и њен алиби пред светом и доказ њене наводне привржености грађанским слобода-

ма и људским правима: зато што су желели да се
своје са породицом, школују, студирају, лече, због
својих обавеза и шакмичења, посебно рођа-
цима у Југославији или иностранству, итд. а
добар део услед тзв. хуманитарних проблема: недо-
статка хране, тешких услова живота у граду, рад-
них и других обавеза изван Тузле... А уствари пра-
ви разлози су били стална медијска хајка против
Срба, малтретирања људи у кућама и на послу, де-
це у школама, ноћна узнемиравања, одузимање
имовине, посебно техничких средстава и моторних
возила (за потребе војске), насилно мобилисање,
претреси станова и присилна усељавања мусли-
манских породица, принудне радне обавезе, про-
глашавање Срба за петоколонаше, силовања, фи-
зички обрачуни и убиства. Локалне власти су ишле
толико далеко да су донеле чак и одлуку о трајној
забрани повратка у овај град свим грађанима који
су, без обзира на разлог, отишли у Југославију. Та
одлука није важила за оне тузлаке који су отишли у
иностранство или у неку другу од претходних југо-
словенских република. Ни препуни затвори и ло-
гори за представнике страних хуманитарних и
осталих институција, Црвеног крста или представ-
нике масмедија и штампе, нису били довољан до-
каз о страдању Срба у овом граду (тајни и јавни
приватни затвори, од којих је по злу чувен затвор у
Сапни, као и затвори у Рударском институту, Рад-
ничком универзитету, касарни Хусинска буна,
Окружни затвор и др). У Тузли је, према попису
1991. било нешто преко 55000 муслимана, а затим
тзв. Југословена преко 30000, Срба 20424 и приб-
лижан, али нешто мањи, број Хрвата. Од укупног
броја тзв. Југословена рачуна се да су најмање њих

половина, односно преко 15000 чинили Срби. Тако је почетком ратних сукоба у Тузли било више од 35000 српског становништва, а данас их има једва око 3.000, углавном лица из мешовитих бракова, старих и болесних и малог броја оних који ипак нису нашли начина или нису желели да напусте овај град. У исто време поплаћена су, опљачкана и уништена и сва српска села тузланске општине. На том подручју данас влада тотална пустош. Нешто слично се догодило и са Хрватима у Тузли. И они су, истина под другим условима, али ипак углавном исељени. (Према сведочењу Ж. Млађеновића у *Књизи о Тузли*, на списку католичке цркве октобра 1994. г. остала су само још 83 верника.) Данас је Тузла, један од највећих градова у БиХ, готово у потпуности муслиманска. (Колико се далеко у исламизацији ишло може да покаже и следећи пример из тузланске болнице. Почетком 1994. године од стране руководиоца гинеколошког одељења ове болнице издато је упозорење и забрањено лекаrimа српске националности да прегледају, а поготово да порађају, забрањене муслиманке.)

То је прикривана истина о репрезентативном грађанском и мултиетничком граду Тузли, тузланској општини и њиховим органима власти. О тој од надобудног председника званој „Оази мира”.

У осталим општинама овог подручја изгон српског становништва током 1992. још је енергичније и радикалније решаван. Реч је о општинама:

Кладањ (3833 мештана српске националности),

Живинице (3499),

Бановићи (4453),

Лукавац (12281),

Градачац (11184),

Калесија (7669),

Сребреник (5326),

Грачаница (13566) и

Олово (3196) .

Чак и пре потписивања дејтонског диктата, у деловима који су припадали тзв. Муслиманско-хрватској федерацији, једва да је преостало између 2000-3000 лица српске националности. Многи од њих нису истерани већ су побијени понајвише у логорима и по кућама или приликом копања ровова и осталих утврђења за Други (тузлански) корпус армије Босне и Херцеговине. Коначан биланс је у сваком случају за Србе погубан.

Упоредо са изгоном српског народа уништана су и његова духовна упоришта. Порушене су цркве у Градачцу (Св. Илије из 1887. г. и Св. Марка у Кречанама), општини Калесија у Дубници и Јегиловом Лугу, Кладњу (Св. Димитрија), Пожарници (Вазнесења Господњег из 1896.). Парохијски

домови, капеле и остала црквена здања у Пожарници (два таква здања), Градачцу, Кладњу, Живиницама (два објекта). Поред тога, оштећени су, гранатирани или демолирани у Тузли Саборна црква из 1882. године и Епископски двор, у Трновцу црква Св. Георгија и управна зграда црквене општине, у Олову Парохијски дом. Страдали су и црквени објекти у Бановићима и Лукавцу, али степен њиховог оштећења аутору још није познат. У ствари мало је шта православно остало неразорено или неоскрнављено у походу исламских и ватиканских, подједнако цивилних или оружаних, хорди.

* * *

У наредној табели представљамо на увид засиуљеност и релативно учешће српског становништва према укупној популацији у наведеним општинама овог региона на основу неких ранијих статистичких исцраживања.

Српско (или православно) становништво у општинама Тузланског региона

	1865. 1)		1910.		1931.		1948.		1961.	
Општина	Укупно	%	Укупно	%	Укупно	%	Укупно	%	Укупно	%
Тузла 2)	5302	20,7	9369	13,3	23195	23,1	17027	17,1	19698	22,7
Кладањ	1203	70,8	3480	31,0	4740	32,4	5139	35,4	3958	34,5
Живинице									2110	7,1
Бановићи									4609	26,9
Лукавац									10052	29,4
Градачац			20491	35,9	16457	32,3	10589	25,1	8091	18,9
Калесија									6771	25,2
Сребреник									3156	11,2
Грачаница	6300	70,8	13079	41,0	21276	38,1	12251	26,4	8035	26,6
Олово									2832	25,0

1) Према турском попису само „мушке главе”.

2) За 1865. Горња и Доња Тузла.

Извори:

- Ђорђе Пејановић „Становништво Босне и Херцеговине”, Српска академија наука, Одељење друштвених наука, књига 12, Београд, 1955.
- Дефинитивни резултати пописа становништва од 31. марта 1931. године, књига 2, присутно становништво по вероисповести, Општа државна статистика, Београд, 1938.
- Становништво Босне и Херцеговине по насељима и националној припадности 1991, Савезни завод за статистику, Београд, 1992.

Средња Босна

Средња Босна, односно долина реке Босне, међу првим је била подручје у коме је и са хрватске и са муслиманске стране, готово по хитном поступку, спроведен изгон српског становништва. То је затим постала и неприкосновена територија муџахедина, њихових логора за обуку и акције, у почетку само против српског становништва, а потом кад су почели оружани суко-

би са Хрватима, и против католика, односно и осталих хришћана у том крају. Ваљда се баш због тога у ово подручје и слегла већина светих ратника ислама који су, у не малом броју, стизали из многих муслиманских, поготово арапских, земаља (Јордана, Сирије, Арапских емирата, Бангладеша, Авганистана, Судана, Малезије, Пакистана, Ирана, и др.). Општина Високо и после дејтонског документа остала је до те мере муџахединска да су Американци, који стално и на свим местима, готово патолошки, страхују од исламских ратника, морали не једном интервенисати код свог штићеника Алије Изетбеговића да их ослободи те пошести. Он је то и учинио, али на свој начин. Већину је поженио и тиме легализовао њихов боравак. Сада у средњој Босни више нема српских села, изузев на симболично малом делу територије која припада Републици Српској. Стотине српских насеља је попаљено и савњено са земљом или сада у њима живе свети ратници ислама са својим породицама или у бројним тајним и јавним камповима.

Посматрано по општинама стање је готово свуда исто. И градска насеља, односно општински центри, као и сеоско подручје, подвргнути су масовном изгону српског становништва.

У **Високом** је од око 7377 лица српске националности остало једва неколико десетина.

У **Жепчу** је било око 2289 Срба. Њих су, за разлику од осталих општина овог краја, где су изгон извршили муслимани, протерали Хрвати. Тиме су и они створили своју чисто хрватску општину, усамљену и у окружењу широког муслиманског простора. У **Какњу** је живело 4937 лица српске националности, а остало их је једва око пар стотина. По томе би се могло закључити да је **Какањ** данас ипак најсрпскији град средње Босне. Реч је, као и у осталим случајевима, о лицима из мешовитих бракова која су се понекада декларисала као Срби, а понекада као Југословени.

Маглај је раније, захваљујући свом озренском залеђу и приливу српског становништва са Озрена, био више српски него муслимански или хрватски. Међутим, из самог града и српских села која данас припадају Муслиманско-хрватској федерацији протерана је већина од укупно 13298 мештана српске националности. Њихова је имовина, као и имовина осталих Срба, опљачкана или спаљена и разорена. Данас су пуста и она некада чисто српска села озренског краја.

Слично је и са општином **Завидовићи** у којој је било 11637 Срба. Последњи Срби сеоског подручја ове општине су нестали после офанзиве здружених снага ратног ваздухопловства и артиљеријских јединица за брза дејства НАТО пакта, ору-

жаних хорди муџахедина и два муслиманска корпуса (тузланског и зеничког) против српског народа и његове војске у подручју Возуће у јесен 1995. године. У Завидовићима је, углавном у самом граду, још увек остало око три стотине лица српске националности.

Тешањ је превасходно муслиманска општина са нешто више од 3078 лица српске националности. међутим, и ти Срби су изгнани.

Протерано је и српско становништво **Вареша** у коме је било преко 3630 Срба. знатно мањи број српског становништва бележе општине;

Бреза (2118),

Кисељак (747) и

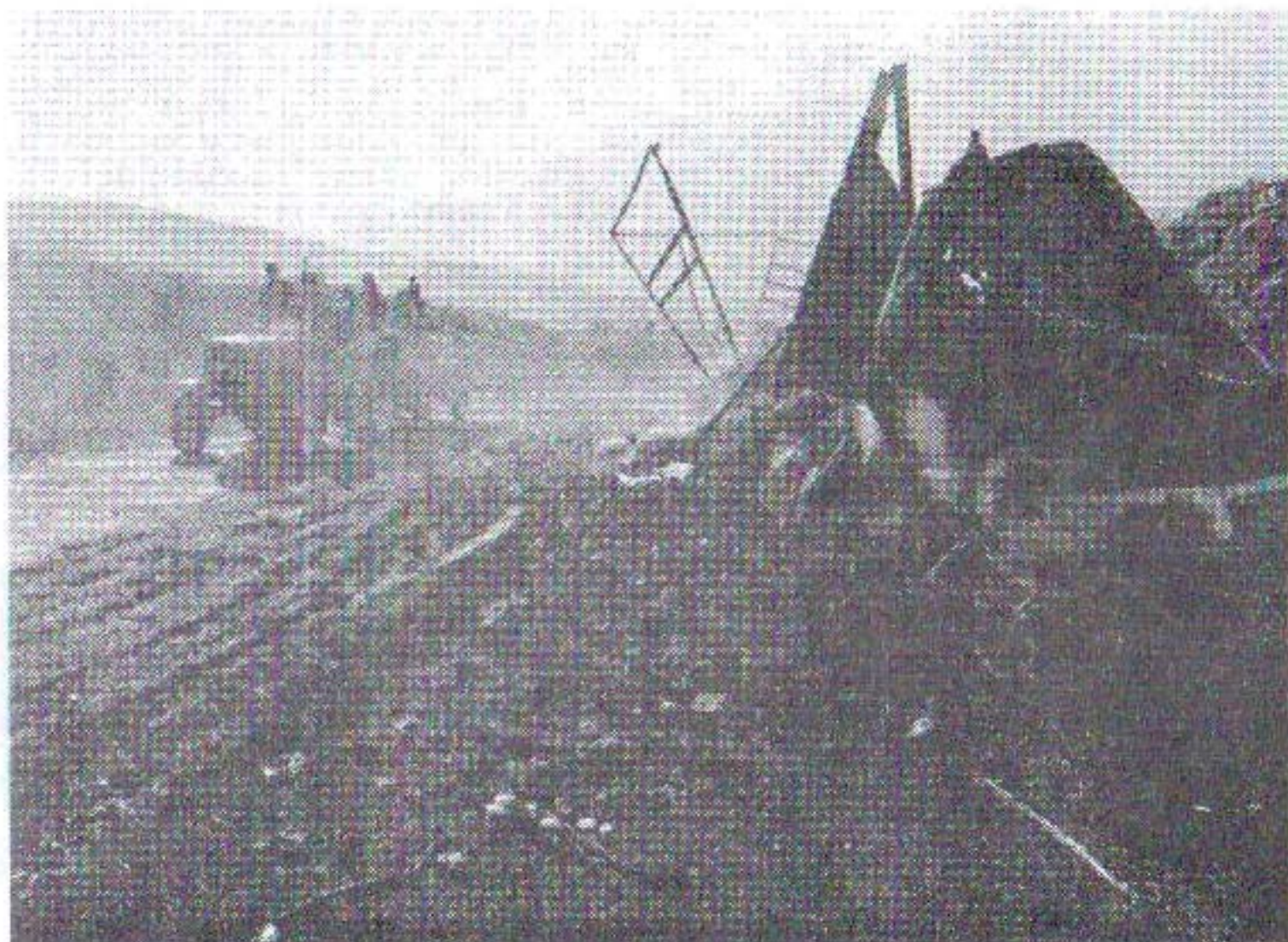
Крешево (33).

Највећи део средње Босне је пре рата било значајно индустријско подручје са веома хетерогеним становништвом, великим бројем мешовитих бракова и, услед тога, веома израженим присуством оних који су се декларисали као Југословени. Њих је било око 30000 у општинама средње Босне, а више од 15000 тих људи живело је у **Зеници**. По многим проценама од те демографски и статистички, по нама, још недовољно дефинисане масе и у овом случају, као и у случају Тузле, бар половину чинили су Срби. Међутим, мало је коме од тих Србо-Југословена помогло југословенство приликом муслиманског похода на српско становништво.

Познато је да је Зеница највећи и по многим својим особеностима најутицајнији град средње Босне. У њој је, рачунајући и део Југословена,

живело око 30000 Срба. Међутим, већ јуна 1992. године и Зеница је углавном била очишћена и од српског и од већег дела југословенског становништва. Већина српског градског становништва пре прогона је морала проћи кроз затворски режим одавно познате зеничке робијашнице. Ту су их доскорашњи криминалци, а тада већ Алијини истакнути ратници, детаљно претресали и веома вешто „ослобађали” новца, девиза и накита, односно свега оног што су људи успели да понесу са собом. Тако опљачкане, физички и духовно измалтретиране транспортовали су у логоре или у размену. Од тада је Зеница један од најзначајнијих бастiona ислама у Босни и Херцеговини. Да би то што уверљивије демонстрирали основали су и неку Исламску педагошку академију. Истина, задржан је, за сваки случај, извештан број Срба, процењује се око хиљаду до две хиљаде, као икебана, поред осталог и за презентацију пред светом мултиетничке и грађанске власти, попут Тузле. У ствари реч је о таоцима од којих су многи окривљени или осуђени за разне „злочине”, а најчешће за оружану побуну против легалних органа муслиманске власти и државе. А баш у зеничкој општини, колико је нама познато, ни једно српско село, а камо ли градско српско становништво, није пружило оружани отпор приликом похода муслиманских и хрватских хорди на њихове животе и имовину. Изгон Срба из општина средње Босне, која се највећим делом простире долином реке Босне, извршен је и од стране муслимана и од стране Хрвата благовремено, темељно и, што је такође важно, за оне који су то урадили без икаквих нежељених по-

следица. На томе им до сада нико ништа од стране тзв. међународне заједнице и органа њене правде није замерио.

Наши историјски споменици, црквена здања и реликвије, као да су изазивали посебан бес муслиманских и хрватских фанатика. Уништавано је, разарано и оскрнављено све што припада српском народу и његовој православној цркви. Тог беса нису били поштеђени ни гробља и гробови покојника из најстаријих времена, они које Павелићева усташка држава за време своје владавине није успела или није стигла да разори и прекопа. Уништене су наше православне богомоље у Какњу, Маглају, Скендер Вакуфу, и др. Оштећене, делимично спаљене или гранатиране и оскрнављене су богомоље у Брезе, Високом, Кисељаку, Скендер Вакуфу и Зеници (Мошћаница, Мутница и Осој-

ница). Уништени су или оштећени парохијски домови, капеле и гробља у Какњу, Маглају, Тешњу, Скендер Вакуфу... Црквене реликвије су поломљене, покрадене или спаљене.

* * *

У наредној табели сављамо на увид засиуљеност и релативно учешће српског становништва према укупној популацији у наведеним општинама овог региона на основу неких ранијих статистичких истраживања.

Српско (или православно) становништво у општинама Средње Босне

Општина	1865. 1)		1910.		1931.		1948.		1961.	
	Укупно	%	Укупно	%	Укупно	%	Укупно	%	Укупно	%
Зеница	2414	25,6	5276	18,3	6508	18,2	6172	17,4	13962	16,6
Високо 2)			9352	20,8	12075	21,9	12249	22,8	6457	21,9
Жепче			2597	14,6	7604	24,2			2010	14,4
Какањ									4937	12,7
Маглај	8014	68,5	15832	53,6	8853	43,9	10599	44,0	11988	36,4
Завидовићи									10611	29,3
Тешањ			24626	46,8	28474*	67,7	9536	27,6	3336	11,4
Вареш 2)							3782	21,0	5025	20,5
Бреза									2362	18,6
Кисељак									994	6,4
Крешево									129	2,0

1) Према турском попису само „мушке главе”.

2) У 1865. у општинама Високо и Вареш православних је било 2016 мушких глава или 12,3 %

* Заједно Теслић и Тешањ.

Извори:

– Ђорђе Пејановић *Становништво Босне и Херцеговине*, Српска академија наука, Одељење друштвених наука, књига 12, Београд, 1955.

– *Дефинитивни резултати пописа становништва* од 31. марта 1931. године, књига 2, присутно становништво по вероисповести, Општа државна статистика, Београд, 1938.

– *Становништво Босне и Херцеговине по насељима и националној припадности 1991*, Савезни завод за статистику, Београд, 1992.

Крајишки регион

Крајишки регион је територија која се добрим делом непосредно граничи са Хрватском. Једним делом овог подручја, Цазинском крајином, су током рата наизменично владали Алија Изетбеговић и некадашњи његов вазал, а потом политички противник Фикрет Абдић. Међутим, ни код једног од њих није било места за српски народ.

Доминантан град и средиште Цазинске крајине је **Бихаћ** у коме је живело преко 15000 Срба, од којих су данас остали само трагови некадашњег боравака и мали број оних који су, можда и невољно, али ипак опстали у овом граду. Сачували су главе углавном захваљујући томе што су им родитељи или супружници друге вере и нације. Остале предратне или предејтонске општине које су припадале Цазинској крајини:

Велика Кладуша (2261 лице српске националности) и

Цазин (765).

Као што видимо, имале су неупоредиво мање српског становништва него што је случај са Бихаћем. Али, да ли је то оправдање и разлог да се и они изгнају из својих кућа? Колико је српског становништва у неком насељу или општини, као што смо већ нагласили, није толико битно колико је битно да нестану из тих насеља и општина. Односно, да

их нема у, по Клинтону замишљеној и створеној, новокомпонованој држави, а сада ентитету, тзв. Муслиманско-хрватској федерацији.

После, Србима наметнутог дејтонског диктата, већи део Босанске крајине буквално је отет од Срба и предат у надлежност Муслиманско-хрватске федерације. То се догодило са општинама:

Босанска Крупа (13765 лица српске националности),

Сански мост (25372),

Босански Петровац (11695).

Исто се догодило и са преко двеста некада доминантно српских насеља и четири општине које су историјски и демографски од памтивека непорециво биле српска подручја:

Дрвар, са укупно 17079 становника имао је 16613 Срба (34 Хрвата, 33 муслимана, 357 Југословена и 42 припадника осталих националности или етничких група).

Босанско Грахово је од 8303 становника имало 7929 Срба.

Ту је и **Гламоч** у коме су Срби такође били доминантна национална целина (од укупно 12543 становника, Срба је било 9969).

Срби из **Кључа** су избегли после дејтонског акта када је овај град и знатан део села припао тзв. федерацији. То се догодило крајем 1995. и почетком 1996. године. Према попису становништва 1991. године у овој општини је било 18438 Срба (2500 Југословена, 350 Хрвата и 17700 муслимана).

Данас су у тим општинама и градовима остали само напуштени, опљачкани и разорени српски домови. Све те општине и градови су, вољом Аме-

риканаца и њихових западноевропских трабаната, у власништву оних који су их опљачкали и разорили. Укупно је из наведених општина Крајине, односно њеног овако формулисаног подручја, протерано преко 100000 лица српске националности. Изгон је извршен у две фазе. Прва фаза (Цазин, Велика Кладуша, Бихаћ) уследила је одмах по нападу муслиманских и хрватских паравојних страначких оружаних формација на српска насеља и српски народ ових општина (1992. год.). Друга фаза изгона почела је непосредно после дејтонског ултиматума и диктата Србима Босне и Херцеговине (новембар-децембар 1995. год.), а окончана у рано пролеће наредне године. Вољом потписника тог документа све те српске општине су предате у надлежност муслиманих и Хрватских власти и њихове Федерације. заједничко им је то што су обе наведене фазе изгона Срба од стране муслимана и Хрвата темељно изведене.

И у наведеним општинама Цазинске крајине уништени су српски верски и историјски споменици. Разорена је српска културна баштина и многи трагови српског некадашњег присуства на тим територијама. Уништене су богомоље у Бихаћу (Гата), Великој Кладуши (и селу Босанска Бојна), у Босанској Крупи оштећена је црква у самом граду, а уништена у селу Осредак. На основу досадашњег искуства, разарање српских православних црквених здања, скрнављење и крађу реликвија у општинама које су одузете Републици Српској и Дејтонским документом предате у надлежност Муслиманско-хрватске федерације тек треба очекивати. И муслимани и Хрвати сада за то имају довољно времена.

* * *

У наредној табели сављамо на увид заступљености и релативно учешће српског становништва према укупној популацији у наведеним општинама овог региона на основу неких ранијих статистичких исцртавања.

Српско (или православно) становништво у општинама Крајишког региона

	1865. 1)		1910.		1931.		1948.		1961.	
Општина	Укупно	%	Укупно	%	Укупно	%	Укупно	%	Укупно	%
Бихаћ	8414	51,8	10864	38,9	17178	43,7	7026	28,5	10781	23,4
В. Кладуша							4193	19,2	3714	12,7
Цазин	6013	52,3	9323	20,1	11072	23,4	2016	6,1	2057	5,9
Б. Крупа	4150	49,6	28636	64,8	31500	67,1	17271	47,6	20371	44,3
Сански Мост	3180	42,6	23598	61,4	28285	60,5	24405	53,5	16941	43,0
Б. Петровац	3104	24,6	32326	78,8	24647	75,7	16824	74,7	15060	75,5
Дрвар							17702	98,5	15179	80,7
Б. Грахово					24647	94,4	11029	96,1	9783	95,9
Гламоч	3506	81,4	15795	77,3	19924	80,1	12061	79,6	11972	75,6
Кључ	2436	51,0	20718	66,4	24814	66,6	23668	67,5	19370	61,5

1) Према турском попису само „мушке главе“.

Извори:

– Ђорђе Пејановић *Становништво Босне и Херцеговине*, Српска академија наука, Одељење друштвених наука, књига 12, Београд, 1955.

– *Дефинитивни резултати пописа становништва од 31. марта 1931. године*, књига 2, присутно становништво по вероисповести, Општа државна статистика, Београд, 1938.

– *Становништво Босне и Херцеговине по насељима и националној припадности 1991*, Савезни завод за статистику, Београд, 1992.

Лашванско-бугојнски регион

Лашванско-бугојнски регион, представљао је, у некој мери попут Цазинске крајине пре почетка последњег рата, подручје које није било у већој мери настањено српским становништвом. А то значи да је и овај регион још првих година муслиманског и хрватског

похода на српски народ био изложен свеобухватном етничком чишћењу. И овде су у доброј мери заједнички деловали хрватски и муслимански органи цивилне власти, њихова полиција и оружане снаге. Ефекти тог деловања били су очишћена и испражњена српска села и истерани Срби из градских насеља. Њихова имовина је, као и у свим осталим таквим случајевима, остала егзекуторима.

Највећи град овог подручја је Травник у коме је било око 10000 лица српске националности. После извршеног изгона при самом почетку сукоба Срби су у Травнику остали заступљени у оном обиму који одговара националним мањинама или етничким групама у национално чистим срединама. То су, као што смо већ више пута истакли, углавном стара и немоћна лица и лица из мешовитих бракова. Иначе, Травник је превасходно био настањен у доста приближном односу муслиманима (32000) и Хрватима (26000).

Слична је ситуација и са општином Пуцарево (сада Нови Травник) у којој је Срба било 4087, а Хрвата и муслимана по два пута више.

У Бугојну је било нешто преко 8854 Срба.

Доњем Вакуфу око 9375.

Јајцу 8384.

Процењује се да је данас у свим тим општинама остало једва око 2000 лица српске националности. То су општине у којима је српска популација била ипак доста бројна, али пропорцијално знатно мања од хрватске и муслиманске популације.

Купрес се налази у извесном смислу на средокраћу између ове групе општина и наредне, у којој су Срби скоро само симболично заступљени. У Купрешкој општини Срби су чинили апсолутну већину (Срба 4895, муслимана 800, Хрвата 3800), али су доживели судбину као и у осталима општинама овог региона. Срби су из Купреса дефинитивно протерани од стране Хрвата и њихових оружаних снага пристиглих из Републике Хрватске, као и формација из тзв. Херцег-Босне, почетком новембра 1994. године.

У Лашванско-бугојнској регији Срби су чинили изразиту мањину у следећим општинама:

Витез (1502),

Бусовача (634),

Горњи Вакуф (106)

Фојница (154) и

Прозор (49).

Неке од посматраних општина по некадашњој територијалној подели Босне и Херцеговине нису припадале овом региону (Јајце, Купрес, Доњи Вакуф, Фојница, Прозор), али у новоствореним околностима ми их, макар и условно, као што је то био

случај и са Цазинском крајином, посматрамо као део ширег гравитационог подручја некадашње Лашванско-Бугојнске регије. И за ово подручје, као и за један део средње Босне, па и Херцеговине, карактеристично је да изгоном Срба није обезбеђен миран живот ни муслиманима ни Хрватима који су загосподарили тим општинама и насељима. Напротив, ускоро су уследили њихови дуготрајни међусобни оружани сукоби у којима су муслимани протеривали Хрвате, а Хрвати муслимане, зависно од тога ко је у којој општини био јачи. Ти обрачуни латентно и данас трају иако су оружани сукоби, захваљујући притиску и интервенцији страних сила, пре свега Америке и Немачке, ипак некако, бар привремено окончани. (Захваљујући том притиску и успостављеном примирју могла је да буде створена бар привидна заједничка држава, у више наврата наведена тзв. Муслиманско-хрватска федерација, један од два ентитета Републике Босне и Херцеговине.)

Међутим, још увек су у току не мала политичка натезања, уз повремене оружане инциденте, око тога шта је чије и ко ће овладати појединим општинама и појединим крајевима на које обе стране полажу права. Срби су не својом вољом трајно одстрањени и једино је остало да се муслимани и Хрвати међусобно објасне и договоре, али то не иде ни мало лако. Услед тога њихове међусобне несугласице око надлежности никако да се уставно-правно и територијално коначно дефинишу. То већ одавно забрињава менторе, односно представнике међународне заједнице и ствараоце овог ентитета. Најтеже је и највише сукоба настаје око

поделе испражњених и освојених српских територија и насеља, некадашње српске јавне и приватне имовине.

У овој регији уништено је мноштво српских духовних и историјских споменика материјалне културе. Организатори и извршиоци тог недела су углавном Хрвати. У Травнику је до темеља разорена православна црква у центру града, исто је учињено са православним црквама у Бугојну, Јајцу, Доњем Маловану (општина Купрес), а веома је оштећена црква у Турбету. Црквене реликвије, као и у већини осталих случајева, задесила је иста судбина. Једини изузетак су покрадени златни и позлаћени предмети који ће се можда некада моћи пронаћи и откупити. И ово је само условно могуће, уколико их нису већ присвојили и препродали католички свештеници или бар њихови верници.

* * *

У наредној табели сављамо на увид засиуљеност и релативно учешће српског становништва према укупној популацији у наведеним општинама овог региона на основу неких ранијих статистичких исцраживања.

Српско (или православно) становништво у општинама Лашванско-бугојнског региона

Општина	1865. 1)		1910.		1931.		1948.		1961.	
	Укупно	%	Укупно	%	Укупно	%	Укупно	%	Укупно	%
Травник	660	3,8	4140	11,1	5557	12,2	5850	10,9	7214	15,1
Пуцарево										
Бугојно	4900	25,9	15289	33,0	12567	29,3	14783	27,3	4346	18,0
Д. Вакуф	5940	68,3	15599	79,6					7003	43,7
Јајце	6700	37,7	15932	47,1	24176	49,8	18274	49,3	6910	20,0
Купрес									5299	44,9
Витез									1427	8,8
Бусовача									688	5,8
Г. Вакуф									329	2,8
Фојница										
Прозор	42	0,7	35	0,3	61	0,4	37	0,3	135	0,8

1) Према турском попису само „мушке главе“.

Извори:

- Ђорђе Пејановић *Становништво Босне и Херцеговине*, Српска академија наука, Одељење друштвених наука, књига 12, Београд, 1955.

- *Дефинитивни резултати пописа становништва од 31. марта 1931. године*, књига 2, присутно становништво по вероисповести, Општа државна статистика, Београд, 1938.

- *Становништво Босне и Херцеговине по насељима и националној припадности 1991*, Савезни завод за статистику, Београд, 1992.

Долина Неретве

Долина Неретве је добрим делом подручје које се све време рата, па и дуго времена после Дејтона, налазило у саставу хрватске Херцег-Босне. И данас је то неугашено и веома трусно жариште у муслиманско-хрватским односима и неспоразумима. И у долини Неретве, као и у свим осталим крајевима и општинама из којих су изгнани Срби, букнули су дуго времена прикривани антагонизми између хрватских и муслиманских политичких партија, њихових програма, амбиција и интереса. Срби су, изгледа, ипак били једини фактор, а њихов изгон и једини заједнички интерес, који је, док није остварен, обезбјеђивао какву такву сарадњу и хомогенизацију привидних пријатеља и партнера. Изгоном Срба много тога је међу доскорашњим саборцима постало спорно. Настали су неспоразуми око проблема који до тада нису уочавани. Добар део тих несугласица и спорова је искрсао око питања надлежности и владавине над отетом српском имовином, српским насељима и територијама. Једина, истина доста ретка, мирна подручја у овом делу Херцеговине, као и у самој федерацији, су стара или у рату новостворена једнонационална насеља и општине. Најбољу илустрацију тих неспоразума не само у подручју Херцеговине и долине Неретве, већ и целокупне муслиманско-хрватске федерације, представља град Мостар.

Овај, некада у старој Југославији један од најлепших градова, омиљен не само од оних који су у

њему живели, већ и широм тадашње Југославије, претрпео је толика разарања да се данас тешко може препознати. Ни муслимани ни Хрвати, у беспощедним борбама да Мостар припадне само њима, нису се освртали на жртве ни либили да град сразне са земљом. Хрвати, у свом осветољубивом бесу разорили су симбол Мостара, прелепу и прастару лепоту овог града и средњовековног градитељства, камени Стари мост на Неретви. Свему томе претходио је егзодус Срба из Мостара. После тога чак ни посредовања разних међународних фактора, до чега је дошло након Дејтона, нису дала неке значајније резултате. Тако је Мостар и данас у суштини подељен град.

Пре оружаних сукоба у Мостару је живело око 44000 муслимана, 43000 Хрвата, 23909 Срба и око 13000 Југословена. Изгон Срба почео је током априла и почетком маја, а приведен је крају негде средином септембра 1992. За нешто више од четири месеца убијено је неколико стотина Срба, а изгнано око 35000 што Срба, што Србо-југословена. Ускоро после тога, почетком наредне године, дошло је и до оружаних сукоба и немилосрдног рата између Хрвата и муслимана.

Посматрајући укупну популацију, Срби су у готово свим општинама у долини Неретве имали пропорцијално мање становника него што је то био случај са муслиманима, а поготово Хрватима.

Слично Мостару текао је и развој догађаја у **Коњицу** у којем је живело 6645 лица српске националности. У осталим општинама било је још мање српског становништва.

Чапљина је имала 3768 Срба,

Столац 3912,
у Јабланици је живело само 504,
а у Неуму симболичних 209 Срба.

Број лица српске националности у појединим општинама, кад је реч о њиховом изгону, није толико битан, нити је представљао пресудан фактор, колико је битна намера хрватских или муслиманских власти и њихових оружаних и полицијских снага да се Срби протерају. То се потврдило у свим општинама без обзира да ли је у њима било пар стотина или неколико десетина хиљада лица српске националности. Број Срба у општини једино је утицао на време потребно хрватским или муслиманским властима да их похватају, затворе, експедују по логорима и потом, протерају изван ових простора.

У непосредној вези и функцији изгона Срба били су логори. Међутим, иако је на територији Босне и Херцеговине коју су држали муслимани и Хрвати било неколико стотина логора, ипак је, с обзиром на величину територије и бројност српске популације, најгушћа мрежа била у Херцеговини. Хрвати су при томе користили усташко искуство из претходног рата. Иако сви подаци још нису довољно обрађени, а понегде ни прикупљени и сређени, процењује се да је кроз логоре за Србе прошло најмање десет хиљада лица. Њихова тешка судбина, проузрокована режимом у логорима, разним облицима тортуре и злостављања, исхраном, здравственом заштитом или односом службеног особља ни по чему се није разликовала од судбине и положаја затвореника у концентрацио-

ним логорима Хитлерове Немачке или Павелићеве Независне Државе Хрватске. Линчовања, сви могући облици понижења и убиства затвореника били су свакодневна појава. Подсетимо да су на овом терену у раздобљу 1992 – 1996. година били и по злу чувени логори Дретељ, Родоч, Мусала и Челебићи и да су ту своје злочиначке афинитете исказали, поред стотина других, и већ поменути Зејнил Делалић, са својим сарадницима, координатор муслиманских акција и повереник Алије Изетбеговића на једном делу овог подручја.

Судбина наших цркава и манастира у Херцеговини је посебно потресна прича. То је очај и морална катастрофа цивилизације овог века, а у исто време тријумф богохулности и сатанизма хрватске и муслиманске политике и идеологије. У општини Мостар разорен је манастир Житомислић са црквом из 1566. г. и гробницом мучки убијених монаха. У самом граду спаљено је или разорено све што је српско и православно: Саборна црква, затим црква Пресвете Богородице, Епархијски двор и Епископски конак, Старо парохијско здање, Ризница испод цркве Рођења Пресвете Богородице, оскрнављен објект и разорен олтар цркве у Бијелом Пољу и разорен парохијски дом у истом месту изнад Мостара. У већини случајева реч је о значајним архитектонским остварењима и споменицима културе из прошлог века. Срушене су цркве: у Благају Св. Василија Острошког (такође из прошлог века) и у Богодолу Св. апостола Петра и Павла, а у Рашкој Гори капела. На подручју општине Коњиц иста судбина је задесила наше цркве у Брадини и Челебићима, а у Блацама срушена је капела. У

самом Коњицу срушен је торањ и оштећена црква Св. Василија Великог (из прошлог века), срушена је црквена кућа, а капела и гробље су знатно оштећени. У Стоцу је порушена и спаљена црква Вазнесења Христовог (обновљена још 1872.), као и православни храмови у Неуму и Чапљини. Манастир Завала са црквом (која је подигнута 1514.) и конацима тешко је оштећен. Порушене су или демолиране готово и све сеоске православне цркве, капеле и гробља у овом делу Херцеговине. У Мостару је порушена и бачена у Неретву биста великана српског и југословенског песништва Алексе Шантића. Српском народу не само Херцеговине посебно је тешко пало хрватско разарање Спомен капеле српским новомученицима из претходног рата у Пребиловцима.

* * *

У наредној табели сављамо на увид засиуљеност и релативно учешће српског становништва према укупној популацији у наведеним општинама овог региона на основу неких ранијих статистичких исцраживања.

Српско (или православно) становништво у општинама у долини Неретве

Општина	1865. 1)		1910.		1931.		1948.		1961.	
	Укупно	%	Укупно	%	Укупно	%	Укупно	%	Укупно	%
Мостар*	10394	67,4	10443	15,7	12730	15,3	6637	14,6	21126	29,2
Коњиц*	5683	67,9	3989	14,2	4739	14,7	5105	12,3	7123	18,6
Чапљина									3572	14,0
Столац*	7898	84,7	9101	26,3	10310	25,1	10377	40,1	4691	25,0
Јабланица									1132	11,5
Неум										

1) Према турском попису само „мушке главе“.

* Према турском извору за 1865. исказано је укупно хришћанско становништво.

Извори:

– Ђорђе Пејановић *Становништво Босне и Херцеговине*, Српска академија наука, Одсеље друштвених наука, књига 12, Београд, 1955.

– *Дефинитивни резултати пописа становништва од 31. марта 1931. године*, књига 2, присутно становништво по вероисповести, Општа државна статистика, Београд, 1938.

– *Становништво Босне и Херцеговине по насељима и националној припадности 1991*, Савезни завод за статистику, Београд, 1992.

Западна Херцеговина

Западна Херцеговина је релативно мало подручје настање-но претежно хрватским становништвом. И западна Херцеговина је, такође, добрим делом припадала хрватској Херцег-Босни. У овом крају, као и у долини Неретве, још пре шестог априла, када је

Босна и Херцеговина призната за самосталну државу, стационирале су се знатне оружане снаге суседне Републике Хрватске које су ту остале чак и после потписивања дејтонског документа. Већина оружаних акција, оснивање логора и изгон српског становништва у подједнакој мери су дело тих јединица, као и оружаних формација Херцег-Босне.

Највише Срба било је у општини **Ливно**, 3782, потом у **Дувну** (Томиславград) -570 и веома мало у **Липштици** – 147,

Љубушком – 64,

Читлуку – 19,

Посушју – 9

Грудама – 8.

Изгон тих лица са подручја ових општина обављен још у пролећним месецима 1992. године.

И у овом крају страдали су бројни верски православни објекти. Порушене, спаљене или до неупотребљивости оштећене и оскрнављене су цркве у Ливну, Дувну и Љубушком. Минирана је Спомен костурница у Ливну, а парохијски дом

спаљен. Уништене су и цркве у селима Рујани и Рашћани. У општини Лиштица оштећена је капела Добрич.

* * *

У наредној табели сављамо на увид засну-љености и релативно учешће српског становништва према укупној популацији у наведеним општинама овог региона на основу неких ранијих статистичких исцртавања.

Српско (или православно) становништво у општинама Западне Херцеговине

Општина	1865. 1)		1910.		1931.		1948.		1961.	
	Укупно	%	Укупно	%	Укупно	%	Укупно	%	Укупно	%
Ливно	5013	30,8	15817	38,9	6296	18,9	4923	13,4	52789	13,1
Дувно*	12452	91,8	1142	5,1	1222	4,7	754	2,5	1124	3,4
Лиштица									330	1,3
Љубушки*			8527	58,4	179	0,4	92	0,2	178	0,7
Читлук									74	0,5
Посуђе									44	0,3

1) Према турском попису само „мушке главе”.

*) За 1865. заједно је исказано хришћанско становништво за Дувно и љубушки.

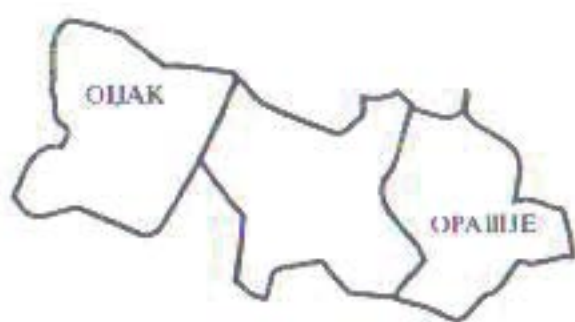
Извори:

– Ђорђе Пејановић *Становништво Босне и Херцеговине*, Српска академија наука, Одељење друштвених наука, књига 12, Београд, 1955.

– *Дефинитивни резултати пописа становништва од 31. марта 1931. године*, књига 2, присутно становништво по вероисповести, Општа државна статистика, Београд, 1938.

– *Становништво Босне и Херцеговине по насељима и националној припадности 1991*, Савезни завод за статистику, Београд, 1992.

Босанска посавина

Босанска посавина је у почетку ратних сукоба, до пробијања српског коридора од Бања Луке до Бијељине, била највећим делом у рукама муслиманско-хрватских

оружаних снага. После тога, као и после Дејтона, у поседу федерације нашле су се општине **Орашје** и **Оцак**, као и извесна сеоска подручја општина Босански Шамац, Брчко, Модрича... Из тих општина, односно делова који су припали федерацији, изгнано је око 10000 лица српске националности. Припреме за обрачун са Србима у Посавини трајале су током целе 1991. године, а коначан расплет почео је фебруара и марта 1992. у време када се Босна и Херцеговина још налазила у саставу Социјалистичке Федеративне Републике Југославије. Перфидним маневрима Република Хрватска је у међувремену успела да на овај терен инфилтрира велики број својих бојовника, илегално формира и наоружа припаднике хрватских, па и муслиманских, политичких странака из посавских општина и заједно са муслиманима припреми се за напад на српска насеља. На пролеће 1992. године, синхронизовано са походима у Херцеговини и на Купрешкој висоравни кренули су у оружане акције у којима су изоловали и опколили сва већа српска насеља општина Орашје и Оцак. У исто време су формирани бројни логори у којима се нашло неколико хиљада лица српске националности. Потом су уследиле најразноврсније уцене да би из логора пустили затворене Србе. Најчешће су инсистирали на

размени по реципроцитету. Тако је на пример уцењено српско руководство Шамца, једине општине која је успела да се одбрани у насртају хрватско-муслиманских паравојних формација. Они су приморани да са своје територије добровољно, али и административним мерама, обезбеде довољан број муслимана и Хрвата који би послужили за размену за затворене српске логораше у Орашју и Оџаку. Последице тога су углавном познате. Српско руководство Шамца оптужено је за етничко чишћење и против њих је Хашки трибунал подигао оптужницу. Хрвати и муслимани, иницијатори и први непосредни егзекутори који су прогоном Срба са огромног подручја Посавине етнички очистили тај крај, остали су пред овим Трибуналом, а тиме и пред светом, недужни до данашњих дана. Етничко чишћење Срба поново је од тзв. међународне заједнице легализовано, а уцењени Срби и њихови, у интересу самозаштите, изнуђени поступци проглашени злочином. И у овом случају, као и безброј пута потом, замењен је ред поступака и ред одговорности.

На подручју које је данас у поседу Хрвата и муслимана и припада тзв. федерацији разорене су српске православне цркве у Орашју, Гнионици, Доњој Дубици и Новом Граду. У Новом Граду гранатиран је и знатно оштећен парохијски дом. Ни у овом случају, као ни раније, не помињемо разорене верске и културне објекте који се налазе у општинама које су по Дејтону припале Републици Српској. У Посавини разорених српских богомоља има у свим местима која су привремено током 1992. године била под хрватском или муслиманском влашћу.

* * *

У наредној табели сављамо на увид засиуљеноси и релативно учешће српског становништва према укупној популацији у наведеним општинама овог региона на основу неких ранијих статистичких исцраживања.

Српско (или православно) становништво у општинама Посавине

Општина	1865. 1)		1910.		1931.		1948.		1961.	
	Укупно	%	Укупно	%	Укупно	%	Укупно	%	Укупно	%
Орашје									4421	20,4
Оџак							7901	30,9	5904	26,4

1) Према турском попису само „мушке главе”.

Извори:

– Ђорђе Пејановић *Становништво Босне и Херцеговине*, Српска академија наука, Одељење друштвених наука, књига 12, Београд, 1955.

– *Дефинитивни резултати пописа становништва од 31. марта 1931. године*, књига 2, присутно становништво по вероисповести, Општа државна статистика, Београд, 1938.

– *Становништво Босне и Херцеговине по насељима и националној припадности 1991*, Савезни завод за статистику, Београд, 1992.

Већи градови

Већи градови који су се налазили у поседу војних и цивилних власти муслимана и Хрвата били су, што је својевремено у више наврата истицао и први председник Репуб-

лике Српске Др Радован Караџић, све време рата својеврсни логори за Србе. Томе је на свој начин у доброј мери допринео и Савет безбедности ОУН третирајући већину тих градова као посебне зоне које је ставио под сопствену заштиту (Горажде, Сарајево, Тузла, Бихаћ). Тиме су војним и цивилним властима Алије Изетбеговића дате одрешене руке и омогућно им је да са Србима чине шта им је воља. И цивилне и војне власти су то обилато користиле. У претходним разматрањима о изгону Срба из појединих подручја изнели смо и расположиве податке о њиховој судбини у већини главних градова наведених регионалних заједница (Тузли, Зеници, Бихаћу, Травнику, Мостару). Једино је још остало да се упознамо са судбином Срба у Горажду и Сарајеву.

У општини **Горажде** је живело око 10000 Срба, 26000 муслимана и нешто преко 700 Југословена, а у самом граду 9600 муслимана, 5600 Срба и 650 Југословена. Срби из града и највећег дела општине су, пошто су претходно прошли кроз разне логоре, приватне затворе и мучилишта, протерани, а неколико стотина њих је убијено. Протерано је и српско становништво са већег дела сеоског опљачканог, попаљеног и разореног подручја које

је припало данашњој тзв. Муслиманско-Хрватској федерацији, а једино су још преостали у насељу Копачи (седишту данашње српске општине Горажде) и околним местима која се налазе у границама Републике Српске.

У Горажду су од српских православних верских објеката порушени или спаљени: црква Св. Ђорђа из 1446. године (веома цењен и познат споменик националне културе у коме се од 1529 до 1531 налазила и прва српска штампарија), порушени су капела и парохијски дом, а гробље у Копачима је уништено, односно преорано, багером.

Град **Сарајево** је прича за себе, али је без сумње највећа гробница српског народа у овом рату. Процене о српским жртвама су прилично непоуздане и различите. Међутим, чак и оне најблаже су веома стравичне. Зависно од извора из којих потичу, тврдње о Србима који су убијени у Сарајеву најчешће помињу цифре које се крећу између 8000 и 20000 жртава. Истина, има и процена по којима број страдалих Срба достиже чак 30000, али има, у знатно мањем броју, и оних који мисле да није страдало више од 6500 лица српске националности. Испод овог броја ретко ко иде, чак кад је реч и о веома различитим, за аутора увек непоузданим, муслиманским изворима. Помињемо српске жртве Сарајева зато што та бројка утиче и на обим изгнаних Срба из овог града. Покојници су, на општу националну несрећу, трајно остали скривени по многим тајним стратиштима за која једино егзекутори знају где се налазе у овом граду.

Главни град Босне и Херцеговине подељен је на десет приградских и градских општина од којих

су једино приградске општине Пале и Трново остале на територији Републике Српске. У тих десет општина према попису 1991. било је 158000 Срба (30,0%), 56000 Југословена (10,6%), 35000 Хрвата (6,7%) и 18500 „осталих” (3,5%). То је ипак нешто више од половине укупног броја становника (526000) овог града. Остало су чинили муслимани. Уколико је, како се најчешће процењује, бар половина тзв. Југословена припадала српској националности, онда се укупан број Срба у Сарајеву може проценити на преко 185000. Изгон Срба из Сарајева одвијао се у две фазе: прва је почела још пре проглашења независности Босне и Херцеговине и одвијала се у континуитету све до потписивања дејтонског акта и сазнања да је Сарајево у целини одузето Србима и поклоњено муслиманима, њиховој тзв. Федерацији. У тој првој фази српско становништво је емигрирало искључиво из оних градских општина које су биле под управом оружаних снага и цивилних власти Алије Изетбеговића. Друга фаза почела је непосредно након потписивања дејтонског диктата (новембар – децембар 1995.) и обухватила је цело подручје Сарајева, како општине које су и пре тога биле у БХ федерацији, тако и овој федерацији новоприпојене општине које су се, у целини или делимично, налазиле у саставу Републике Српске и које је претежно насељавало српско становништво (Илијаш, Илиџа, Хацићи, Вогошћа, и др.). Једини изузетак су биле општине Пале и Трново са укупно око 13000 српског становништва. Изгон Срба из Сарајева окончан је напуштањем дела Грбавице 20. марта 1996. године.

Процењује се да је из Сарајева, у раздобљу од пролећа 1992. до наведеног датума 1995. године, укупно изгнано 150000 до 155000 лица српске националности, а да је у наведене две општине (Пале и Трново), потом у веома малом делу периферије града који је у поседу Срба, као и у самом граду, данас под влашћу Муслиманско-хрватске федерације, остало највише између 30000 и 35000 Срба, ранијих становника овог града. Извесне разлике које при посматрању ових бројки постоје настале су услед већ поменутог неизвесног обима српских жртава у граду.

За време ратних операција у овом граду, у раздобљу 1992-1995. година, делимично или у целини страдале су многе српске богомоље и наши верски и културни објекти: Саборна црква (подигнута у прошлом веку), Митрополија, црква Св. Архангела Михаила и Гаврила, црква Св. Лазара, црква Св. Саве Српског, зграда богословије са библиотеком, црква Преображења Господњег, црква Св. апостола Петра и Павла, црква Св. Великомученика Георгија (подигнута 1886.). И у овом случају реч је не само о верским, већ и о национално значајним културно-историјским српским споменицима од којих су се неки већ деценијама налазили и под посебном заштитом државе.

* * *

*У наредној табели сављамо на увид засну-
љености и релативно учешће српског станов-
ништва према укупној популацији у наведеним
општинама овог региона на основу неких ранијих
статистичких исцртавања.*

Српско (или православно) становништво у Сарајеву и Горажду

	1865. 1)		1910.		1931.		1948.		1961.	
Општина	Укупно	%	Укупно	%	Укупно	%	Укупно	%	Укупно	%
Сарајево	9737	26.4	35081	35.3	55477	38.6	65789	38.5		
Горажде	6316	79.1					10327	30.1	9194	29.4

1) Према турском попису само „мушке главе“.

Извори:

– Ђорђе Пејановић *Становништво Босне и Херцеговине*“, Српска академија наука, Одељење друштвених наука, књига 12. Београд, 1955.

– *Дефинитивни резултати пописа становништва од 31. марта 1931. године*, књига 2, присутно становништво по вероисповести. Општа државна статистика, Београд, 1938.

– *Становништво Босне и Херцеговине по насељима и националној припадности 1991*, Савезни завод за статистику, Београд, 1992.

Епилог

Сумирајући оно што је до сада изнето може се са доста поуздања закључити да је са територије која се налази у поседу Муслиманско-хрватске Федерације Републике Босне и Херцеговине изгнано не мање од 550000 лица српске националности. Сви су они данас у избеглиштву, највећим делом расељени су по претежно разореним насељима на територији своје државе Републике Српске. Доста их се налази у Југославији, углавном у средишњој Србији и добрим делом у Војводини, а знатно мање у Црној Гори и Космету. Међутим, неки су услове за опстанак потражили и у иностранству, чак и ван Европе, у Аустралији, Америци, Африци.

Сада је неизвесност повраћаја власништва над имовином која је остала на туђој територији, или одговарајуће накнаде за ту имовину, за све изгнанике, па и саму Републику Српску у којој се они претежно налазе, посебно тежак проблем који се од стране разних институција тзв. Федерације, као и институција ОЕБС-а, веома компликовано и споро решава. Међутим, повраћај имовине или правична накнада један је од основних услова каквог-таквог економског опоравка сваке од тих изгнаних породица. У противном остаје живот без будућности, зависан од милости разних домаћих и међународних хуманитарних институција.

Међутим, ма колико завређује пажњу губитак материјалних добара, ипак највећи губитак који нам прети проузрокован је тешкоћама у образо-

вању. У избегличкој популацији налазе се десетине хиљада деце и омладине без реалних услова да стекну одговарајуће образовање, квалификације и стручну спрему. Тиме је угрожен не само интелектуални потенцијал десетина хиљада тих младих људи, већ и нације у целини. Брига о избеглицама сконцетрисана је првенствено на њихов физички опстанак: смештај, прехрану, одевање и здравствену заштиту. Све остало је у другом плану. Изузев донекле деце која су обухваћена основним образовањем, угрожене су све остале категорије младих избеглица. Материјалне могућности и интереси држава и средина у које су избегли веома ретко се подударају са интелектуалним потенцијалом, амбицијама и потребама огромног броја младића и девојака. Њихове породице су у свему томе сасвим немоћне. И веома често очајне. Немаштина у којој су се нашли и борба за свакодневни лични и породични опстанак натерала је многе младе људе да се, уместо да уче и да струдирају, баве најразноврснијим физичким пословима. Уместо да имамо лекаре, економисте, правнике, инжењере, уметнике и научнике имаћемо физичку радну снагу. Ово је без сумње највећи губитак, изузев губитка толиког броја драгоцених људских живота, који је српска нација претрпела током последњег рата. Међутим, свест о том губитку, који још увек, природно, није у пуној мери реалано испољен, тек ће да се искаже у свим областима привредних и друштвених делатности српске државе и нације у наредним годинама и деценијама.

Веома је уочљиво да огромна већина српских избеглица не жели да се врати у завичај и на своја огњишта која су у надлежности муслиманских или хрватских власти и да је крајње занемарљив број оних који то ипак очекују. Осећај неке унутрашње одбојности за повратак је подједнако присутан код свих друштвених слојева, од полуобразованих људи до врхунских интелектуалаца, уметника и научника. Туга и чежња за родним крајем и дедовином није угашена, чак је веома изражена, али као да је сасвим пригушена трагичним искуством из овог рата и, још више, бригом за будућност наредних младих генерација које би се сигурно у догледно време и саме, као и они ових година, нашле на удару својих суседа и суграђана. Ту је гнушање и огорчење, које је изазвано понашањем муслимана и Хрвата, понајвише некадашњих комшија, колега из предузећа и установа, из школа и са универзитета, бивших сарадника у спортским, научним и културним организацијама, партијским и политичким истомишљеницима, па и њиховој сиротињи и просјацима, који су данашњим изгнаницима, у већини случајева више од осталих, сва та зла и нанели. Да би се не само физички него и емотивно трајно удаљили од тих суграђана, увек прикривених, подмуклих, али и вечитих, кроз прошлост стално доказиваних непријатеља, српски изгнаници су са собом однели оно што им је свето и драго, своје верске реликвије, иконе и кандила, посмртне остатке драгих покојника и преселили многе гробове. Имовина коју су деценијама генерације стицале остала је Хрватима и муслиманима, бившим комшијама, да се задовоље, подмире своју пљачкашку похлепу и грамзивост, и ликују...

Коначно су се истопила наслеђена залудна веровања о некаквом суживоту. Ту заблуду је у сваком рату српски народ Босне и Херцеговине скупо плаћао, и у овом рату, истина тешка срца, коначно, избацио из свести. Поново се вратити, опростити и заборавити, као што су то у два наврата учинили преци после изгона у претходним ратовима, значило би занемарити тешка и трагична искуства и тиме створити услове за трагедију будућих генерација. Услед тога је и разумљива одбојност према повратку и дубоко веровање да се мир и сигурност једино могу наћи само у границама српске државе и у окружењу властитог народа.

Више пута поновљено историјско трагично искуство Србима из Босне и Херцеговине не нуди ни друго ни боље трајно решење.

ИЗВОРИ И ЛИТЕРАТУРА

1. Документација Центра за истраживање злочина над српским народом, Београд (1992-1999.)
2. Извештаји Комисије за прикупљање података о извршеним злочинима против човечности и међународног права (1-10), Београд.
3. Становништво Босне и Херцеговине по насељима и националној припадности 1991., Савезни завод за статистику, Београд, 1992.
4. Слободан Милеуснић: *Духовни геноцид 1992-1993.*, Музеј српске православне цркве, Београд, 1994.
5. Страхиња Живак: *Све – док*, ИКП „Никола Пашић”, Београд, 1998.
6. Жељко Млађеновић: *Књига о Тузли*, Графопублик, 1996, Београд.
7. В. Хацивуковић, М. Иванишевић, Д. Танасковић *Bosnia – Hercegovina Chronicle of an announced death*, Боксит, ДД Милићи, 1993.
8. *Искорењивање Срба у Босни и Херцеговини 1992-1993.* Приредили Д. Јовановић, Г. Бундало, М. Говедарица, „Рад”, Београд, 1994.
9. *Десетти круг*, приредили Витоје Конатор и Тихомир Бурзановић, Перин, Подгорица, 1993.
10. *Злочин је злочин прећућани*, приредио Анђелко Маслић, Београд, 1994.
11. Миливоје Иванишевић *Хроника нашег гробља*, Комитет за прикупљање података о извршеним злочинима против човечности и међународног права, Београд, 1994.
12. *Сирадање Срба у Коњицу и Тарчину*, приредила Душица Бојић, Комесаријат за избеглице Републике Србије, Београд, 1995.
13. *Опшрови прећућаних истина*, приредио Анђелко Маслић, НИП „Сарајево-српски прес”, Београд, 1995.
14. Жарко Крстановић: *Геноцидом против Срба*, Комитет за прикупљање података о извршеним злочинима против човечности и међународног права, Београд, 1995.
15. Тихомир Бурзановић: *Геноцид с неба*, Удружење Срба у Војводини и Фонда за помоћ Србима „Тома Максимовић”, Нови Сад, 1995.
16. *Злочин чека казну*, приредили М. Јанковић, З. Станковић, М. Јефтић и Ђ. Микић, Нови Сад, 1995.
17. Младенко Кумовић *Порекло, миграције и сирадање Срба са Куиреса*, Нови Сад, 1996.
18. *Сирадање Срба у Мосинару и долини Неретве*, приредила Душица Бојић, Комесаријат за избеглице Републике Србије, Београд, 1996.
19. *Сирадање Срба у Сарајеву*, приредила Д. Бојић, Комесаријат за избеглице Републике Србије, Београд, 1996.
20. *Затвори и логори за Србе у Хрватској и Босни и Херцеговини 1992-1993*, казивања логораша, НИУ „Војска”, Београд, 1997.
21. Страхиња Живак: *Живим да сведочим*, „Свет књиге”, Београд, 1997.
22. Никола Хелета *Горажде 92-95*, Центар за истраживање злочина над српским народом и НКП „Никола Пашић”, Београд, 1996.
23. Драго Дамјанац: *Од логора до логора – црна Лора*, Центар за истраживање злочина над српским народом и НКП „Никола Пашић”, Бео-

град, 1997.

24. Дамјан М. Јелић „Голгоџа Срба – поново“, „Штит-М“ и Музеј жртва геноцида, Београд, 1999.

25. Озрен, Возућа и Госиовић, приредили Миленко Ђукановић и Новак Демонић Озренски, Свет књиге, Београд, 1998.

26. Симо Зарић *На хапком расјећу*, Штит-М2, Београд, 1999.

27. Коста Чавошки: *Хаг ирошић и правде*, ИКП „Никола Пашић“, Београд, 1998.

28. Симо Пургић: *Прича о агресору*, Матица српска, Нови Сад 1999.

29. Дабар, Билтен манастира Пресвете Богородице у Добруну, бр. 5-11.

30. Видослов, саборник епархије Захумско-херцеговачке и Приморке, Манастир Тврдош – Требиње.

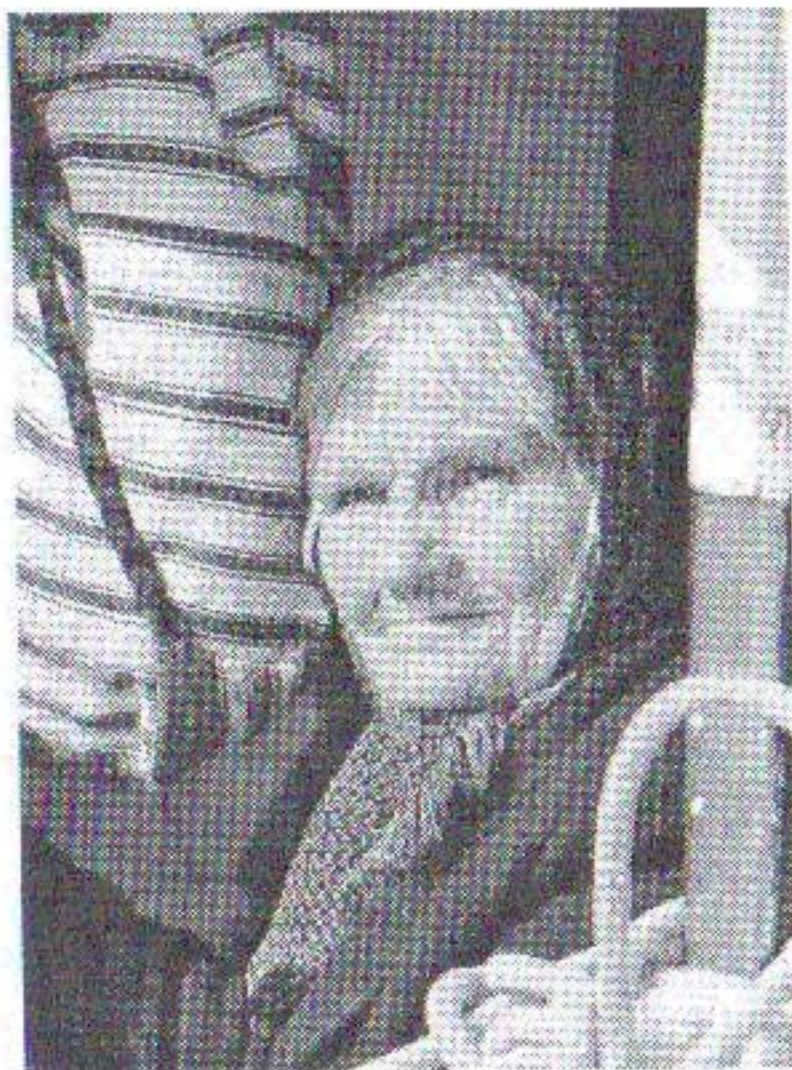
31. Ђорђе Пејановић *Сјановништво Босне и Херцеговине*, Српска академија наука, Одељење друштвених наука, књига 12, Београд, 1955.

32. *Дефиницијни резултати пописа сјановништва* од 31. марта 1931. године, књига 2, присутно становништво по вероисповести, Општа државна статистика, Београд, 1938.

33. Душко Јакшић: *Република Српска*, простор, становништво, ресурси, Народна и универзитетска библиотека „Петар Кочић“, Бања Лука, 1995.

34. Зоран Петровић Пироћанац: *Избрисани српски вирус* мала антологија расизама и шовинизама на крају миленијума, Југоисток, Београд 1999.

35. Милан Митровић: *Голгоџа Срба из Средње Босне*, Агенција за размјену материјалних добара, Бања Лука, 1995.

Почетак исламског вандализма над српском културом
Срушен Андрићев споменик у Вишеграду

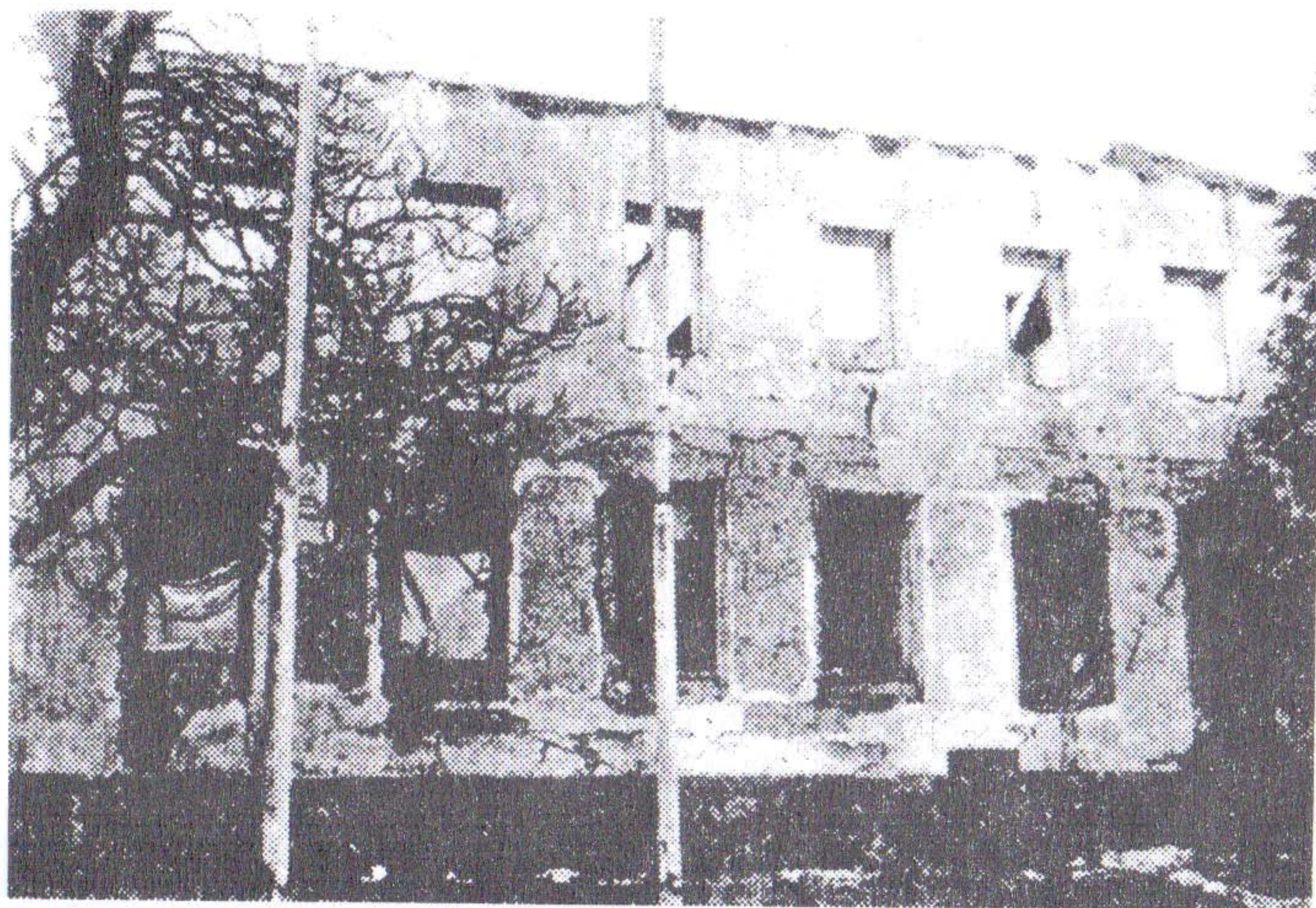

Споменик Иви Андрићу (деталј)

Нови споменик Иви Андрићу у Вишеграду који је од истог материјала по истом нацрту урадио исти вајар Антонић

Откривању споменика присуствовао је и Радован Караџић, председник Републике Српке

Основна школа у Хашанима и постоље на којем је
била биста Бранка Ћопића

Рушевине цркве Светог Георгија у Благају на Купресу.
Срушили Хрвати 1995.

Сребреница, 13. 7. 95. *Сѹаљена срїска црква*
(Снимио: М. Иванишевић)

САДРЖАЈ

Предговор	5
Увод	15
Отпор	24
 ИЗГОН	 29
Тузлански регион	31
Средња Босна	37
Крајишки регион	43
Лашванско-бугојнски регион	47
Долина Неретве	52
Западна Херцеговина	58
Босанска посавина	60
Већи градови	63
 Епилог	 68
Извори и литература	72
Прилог	74

Миливоје Иванишевић
ИЗГОН СРБА ИЗ БИХ 1992-1995

Издавач
ДМП
Београд, Грчића Миленка 3

Гл. уредник и директор
Душко М. Петровић

Графичка опрема
Душан Караџић

Припрема и штампа
Фото Футура, Београд

Фотографије у овој књизи снимили су: Јово Бабић, Ранко Ђуковић,
Миле Рајић, Игор Дугина, Миличко Ивановић

Фотографија на корицама: Ранко Ђуковић

Тираж
500 примерака

ЦИП -Каталогизација у публикацији
Народна библиотека Србије, Београд

323.1=861)(497.15)"1992/1995"

ИВАНИШЕВИЋ, Миливоје
Изгон Срба из БиХ 1992-1995. / Миливоје
Иванишевић. - Београд : ДМП, 2000 (Београд :
Фото Футура). - 79 стр. : Фотогр. ; 20 цм.
- (Едиција Ратови)

Тираж 500. - Стр. 5-12: Предговор / Здравко
Антовић. - Извори и литература: стр. 72-73.

а) Срби - Прогони - Босна и Херцеговина -
1992-1995
ИД=84708620

